ប៉ាង ខាត់

ល្បើកអង្គរវត្ត

១៥៤២ស័ក, គ.ស.១៦២០

LPOEK ANGKOR VATT
(Poème d'Angkor Vatt, 1542 Çaka, 1620 A.D.)

លំនាំដើម
ដោយ សុខា ទូន និង ហន ណាយណី

Editions Angkor
ព.ស ២៥៥៣   គ.ស ២០០៩
រោងពុម្ព ម៉េងហាវ ភ្នំពេញ
ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា

សេចក្តីថ្លែងអំណរគុណ និង កិច្ចឧទ្ទិស

១. យើងខ្ញុំសូមថ្លែងអំណរគុណជាពិសេសចំពោះលោកស្រីសាស្ត្រាចារ្យ-បណ្ឌិត ពៅ សាវរស ដែលបានផ្តល់ឯកសារ និង ផ្តល់យោបល់សព្វប្រការ ។ រីឯការខ្វះខាត ខ្វោះខ្វះផ្សេងៗទៀត គឺជាការភ្លាំភ្លង ឬ កំហុសរបស់យើងខ្ញុំ ។

២. យើងខ្ញុំសូមឧទ្ទិសស្នាដៃនេះជូនដល់វិញ្ញាណខ័ន្ធនៃលោកកវី-និពន្ធ បណ្ឌិតទាំងអស់ ដែលបានខិតខំបណ្តុះបណ្តាល ជ្រោង ស្ទួយ ពង្រាយ និង រក្សាអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ ។

៣. សូមឧទ្ទិសជាពិសេសដល់កម្ពុជា ។

លំនាំដើម

ដោយ សុខា ឆួម និង ហម ឆាយលី

១. ប្រវត្តិខ្លះនៃកំណាព្យខ្មែរ

តាមរយៈសីលាចារឹកដែលនៅសេសសល់ច្រើនជាងឯកសារដែលចារលើរបស់ផ្សេងៗ ដូចជាចារលើស្លឹករឹត ចារលើក្រដាសប៉ុយ (ក្រដាសផ្លត់ ឬក្រាំង) លើស្បែក លើផ្ទាំងថ្ម... ដែលអស់លោកអ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវបានរកឃើញនៅកម្ពុជា និងមានចុះកាលប្បវត្តិត្រឹមត្រូវ គេបានដឹងថាខ្មែរយើងមានចារតាំងតែពីសតវត្សទី៥មកម្ល៉េះ ។ គេឃើញមានសន្លឹកសន្ធាប់ ចារជាភាសាខ្មែរសម្រាយ ប៉ុន្តែ សិលាចារឹកឯទៀតជាច្រើនចារជាភាសាសំស្ក្រឹត និងជាកំណាព្យទៀតផង [១] ។ អញ្ចឹងហើយ ទើបគេឃើញកំណាព្យជាភាសាសំស្ក្រឹតប្រើប្រាស និងចាររហូតដល់ដើមស.វ.ទី១៤។ តាំងពីពេលនោះមក ខ្មែរយើងលែងប្រើភាសាសំស្ក្រឹតក្នុងការនិពន្ធផ្សេងៗទៀតហើយ ។ នៅពេលនោះហើយ (ស.វ.ទី១៤) ដែលពុទ្ធសាសនាផ្នែកថេរវាទ ត្រូវបាននាំចូលមកប្រទេសខ្មែរជំនួសព្រហ្មញ្ញសាសនាដែលខ្មែរជឿ និង គោរពចាប់តាំងពីដើមគ្រិស្តសករាជមកម្ល៉េះ [២] ។ រីឯព្រះពុទ្ធសាសនាផ្នែកថេរវាទបានប្រើភាសាបាលីជាយាន ។ ចំណែកពុទ្ធសាសនាផ្នែកមហាយាន គេនៅតែបន្តប្រើភាសាសំស្ក្រឹតរហូតមក (ឧ. ប្រទេសទីបេត៍, ប៊ូតាន់, ណេប៉ាល់...) ។

ចាប់ពីដើមស.វ.ទី១៤មក ខ្មែរយើងក៏ចាប់យកភាសាបាលីមកប្រើវិញ ក្នុងការនិពន្ធធម៌ និងអក្សរសាស្ត្រផ្សេងៗ [៣] សម្រាប់សូត្រគោរពព្រះពុទ្ធ ។ ដូច្នេះ ចាប់តាំងពីសម័យកណ្ដាលនៅកម្ពុជា, កវី គាត់និពន្ធកំណាព្យជាភាសាបាលីសម្រាប់សូត្រធម៌រំលឹកពុទ្ធសាសនា... [៤] ។ បន្តបន្ទាប់មក កវី-និពន្ធខ្មែរនៅសម័យកណ្ដាលចូលចិត្តនិពន្ធអក្សរសាស្ត្រផ្សេងៗ, និងប្រលោមលោកជាកំណាព្យជាភាសាជាតិខ្លួនទន្ទឹមនិងភាសាបាលីរហូតមកដល់បច្ចុប្បន្ននេះ ។ ឧទាហរណ៍ : រឿងរាមកេរ្តិ៍ (យើងពុំស្គាល់ឈ្មោះអ្នកនិពន្ធទេ), ស្នាដៃរបស់អ្នកកវី ចាំង តាត គឺល្បើកអង្គរ (សូមអានអត្ថនៅខាងក្រោមនេះ), ស្នាដៃរបស់អ្នកកវី ឧកញ៉ា ជ័យ ឧទ្ធ (សិលាចារឹកទំនើបអង្គរវត្ត ក. ៣៨) [៥]...។ និងរហូតមកទៀត ដល់សម័យខ្មែរទំនើបស.វ.ទី១៨-ទី២០នេះមានស្នាដៃរបស់

---

1. Voir Barth, Auguste, Inscription sanskrite du Cambodge, Imprimerie Nationale, Paris 1885 ; Pou, Saveros, «L'Epigraphie khmère» , Angkor et Dix Siècles d'Art khmer, Paris R.M.N., 1997 : 53-61.
2. [ពៅ សាវរស, ព្រះពុទ្ធសាសនាថេរវាទ, និពន្ធនៅខែកុម្ភៈ ព.ស.២៥៣៦, គ.ស.១៩៩៣ (ពុំបានចុះផ្សព្វផ្សាយទេ)] ។

"ព្រះបាទសម្តេច ហរិរក្សរាមា ឥស្សរាធិបតី អង្គ ឌួង" (ព្រះបរមកោដ្ឋ) : ច្បាប់ស្រី, ឯណាវ, ចំប៉ាថោង, កាកី...។ -ស្នាដៃរបស់លោកកវី "ភិរម្យភាសាអ៊ុក អ្វ ហៅង៉ុយ" [6] ...សុទ្ធសឹងតែនិពន្ធឡើងជាភាសាខ្មែរសម្រាយទាំងអស់ ។

២. ប្រវត្តិសង្ខេបនៃអ្នកកវី-និពន្ធ និង អ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវខ្លះដែលមានថ្វីដៃល្បីល្បាញ

នៅសតវត្ស ទី១០

២.១ ម្រតាញ ស្រីឥន្ទ្របណ្ឌិត និង ស្រីវាចយុត្ត, និពន្ធសិលាចារឹក "បាទ ជុំ" នៅឆ្នាំជាមួយគ្នា ៨៦៦ស័ក, គ.ស.៩៤៤ ។

នៅកម្ពុជានាសម័យមុនអង្គរក្តី នាសម័យអង្គរក្តី ព្រាហ្មណ៍ ឬកវីដែលសាងសិលាចារឹក គឺសាងតាមព្រះរាជបញ្ញត្តិរបស់ព្រះមហាក្សត្រិយ៍ ទោះបីថា អស់លោកទាំងនោះមានចំណេះ មានទេពកោសល្យខាងតាក់តែងចងក្រងនិពន្ធក៏ដោយ ។ ដូច្នេះហើយ ទើបគេជួបប្រទះដោយកម្រណាស់នូវសិលាចារឹកដែលមានចុះនាមរបស់គាត់ដែលជាអ្នកនិពន្ធនោះ ។ ប៉ុន្តែ គេបានស្រាវជ្រាវឃើញនៅក្នុងរាជ្យព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័ ដែលទ្រង់សោយរាជ្យនៅឯ "ក្រុងយសោធរបុរៈ", អង្គរធំ មានកវីពីរនាក់របស់ទ្រង់បាននិពន្ធសិលាចារឹកបាទ ជុំ គឺ :

១. ម្រតាញ "ស្រី ឥន្ទ្របណ្ឌិត" (ក. -ស្រី : ទ្រព្យដ៏ប្រសើរ, + ខ. -ឥន្ទ្របណ្ឌិត : ជាអ្នកប្រាជ្ញរបស់ព្រះឥន្ទ្រ, អ្នកដែលមានប្រាជ្ញដូចព្រះឥន្ទ្រ) ។

២. "ស្រី វាចយុត្ត" (ក. -ស្រី : ទ្រព្យដ៏ប្រសើរ, +ខ. -វាចយុត្ត : សម្តីដែលប្រសើរ សម្តីត្រឹមត្រូវ, ពាក្យត្រឹមត្រូវ) ។ ឧ. វាចសិក, យុត្តកិច្ច, យុត្តក្រិត្យ...(នាមទាំង

3. Coedès, George, Etudes cambodgiennes (XXXII)
« La plus ancienne inscription en Pāli du Cambodge », *BEFEO*, t. XXXVI, Fasc. I, 1936.
Pou, Saveros, « Sanskrit, Pāli and Khmero-Pāli in Cambodia », Panels of the VII th World Sanskrit Conference, Vol. VII, Sanskrit Outside India, (ed. J.G. de Casparis), Leiden..., Brill, 1991 : 13-28.

4. Filliozat, Jean, « Une inscription cambodgienne en Pāli et en khmère », de 1566 (K.82 Vatt Nagar, Kompong Cham), *Acad. des Inscriptions et des Belles Lettres*, Janvier-Mars 1969 : 93...

5 Pou, Saveros, « Inscriptions Modernes d'Angkor Vat », K.38, *BEFEO*, t. LXII, 1975 : 293-353.

6. បណ្ណាំក្រម ង៉ុយ, បណ្ណាគារ សេង ងួនហួត, ភ្នំពេញ ឆ្នាំ១៩៦៤ ។

នេះ ជាប្រវត្តិជីវិតឆ្ងាយទន្ទឹមនិងប្រវត្តិកម្ពុជា និងបានស្ថាបនាប្រទេសកម្ពុជាទៀតផង) បានចុះនាមរបស់លោកពីក្រោមសិលាចារឹកដែលលោកបាននិពន្ធ នៅឆ្នាំជាមួយគ្នាគឺ ៨៦៦ស័ក, ត្រូវនឹង គ.ស. ៩៤៤ ។ ដូច្នេះហើយ ទើបអ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវដឹងថា គាត់ទាំងពីរជាកវី-និពន្ធ របស់ព្រះមហាក្សត្រិយ៍ [7] សម័យនោះ ។

គួរកត់សំគាល់ដែរថា នៅសម័យគាត់ ជាមហាសាគរនៃព្រហ្មញ្ញសាសនា, គឺថា សាសនានេះកំពុងតែរីកស្គុះស្គាយ និងមានឥទ្ធិពលពេញព្រះរាជាណាចក្រ ។ កវីនិពន្ធទាំងពីរនេះ លោកបារជាសិលាចារឹករំលឹកដម្កើងព្រះពុទ្ធសាសនាផ្នែកមហាយាន ។ ឧទាហរណ៍ : ព្រះជិន្នៈ, ព្រះទិវយទេវី, ព្រះស្រីវជ្ជរាបាំណី, ព្រះជ័យន្តទេសៈ, ព្រះកុជីស្វរៈ...។ ប៉ុន្តែ អ្នកកវី-និពន្ធទាំងពីរ នេះលោកនៅតែចងចាំរំលឹកដម្កើងព្រះនានា ផ្នែកខាងព្រហ្មញ្ញសាសនាដ៏រាប គាត់ឥតបានបោះបង់ចោលសាសនាដើមរបស់គាត់ និងរបស់ប្រជារាស្ត្រខ្មែរឡើយ ។ ឧទាហរណ៍ : ព្រះឥស្វរៈ, ព្រះកៅរី (ព្រះឥស្វរ), ព្រះសារិង្គិន (ព្រះវិស្ណុ), ព្រះមឃវ័ន្ត (ព្រះឥន្ទ្រ), ព្រះសម្ភុ (ព្រះឥស្វរ) ...។ បានសេចក្តីថា : -ព្រះទាំងនេះស្ថិតនៅរស់រវើកចាក់ឫសយ៉ាងមាំរឹងជាប់ក្នុងអារម្មណ៍ និងក្នុងស្នាដៃនិពន្ធរបស់គាត់ជាដ៏រាប ។ ជាពិសេសទៅទៀត សហគមន៍ខ្មែរចេះរួមរស់នៅជាមួយគ្នាតាំងតែពីដើមគ្រិស្តសករាជម្ល៉េះ ទោះជាព្រះមហាក្សត្រិយ៍ទ្រង់ជឿលើ និងគោរពព្រហ្មញ្ញសាសនា, អ្នកប្រាជ្ញអក្សរសាស្ត្រ, កវី-បណ្ឌិត ដែលនៅជាបរិវារគាល់ហ្វៅ, ប្រជានុរាស្ត្ររបស់ទ្រង់ជឿគោរពសាសនាផ្សេងក៏ដោយ ដូចជា : មហាយាន, ព្រះវិស្ណុ, ព្រះឥស្វរក្តី គេឥតមានប្រកាន់ចាប់ទោសទាស់ទែង ទោម្នេញនិងគ្នាជាទំនាស់ "លទ្ធិនិយម" ឡើយ [ពៅ សាវរស, *បទានុក្រមសំស្ក្រឹតប្រើក្នុងភាសាខ្មែរ* ពុំទាន់បានចុះផ្សព្វផ្សាយនៅឡើយទេ] ។

នៅសតវត្ស ទី១៦

២.២ កវីអនាមិក និពន្ធរឿងរាមកេរ្តិ៍

បន្តមកដល់សម័យកណ្តាល (ស.វ.ទី១៥-១៨) មានស្នាដៃយ៉ាងប្រណីតមួយទៀតដែលខ្មែរយើងបានចងចាំស្ទើរតែរាល់រូបគឺ "រឿងរាមកេរ្តិ៍" ។

១. អំពីចម្លាក់ "រឿងរាមកេរ្តិ៍" ដែលព្រះមហាក្សត្រិយ៍អង្គរបានសាងឡើងក្នុងអំឡុង ស.វ.

7 Voir Coedès, George, « Inscription de Bat Chum », *Journal Asiatique*, t. XII, Septembre-Octobre 1908.

ទី១២ នោះ [៨] ការសាងចម្លាក់គឺ ពិតជាសាងតាមសេចក្ដីរឿងរ៉ាវដែលចងចាំតៗគ្នាមក តែអ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវ ជាពិសេសលោកស្រីបណ្ឌិត-សាស្ត្រាចារ្យ ពៅ សាវរស អ្នកប្រាជ្ញឯកទេស "រឿងរាមកេរ្តិ៍" ពុំបានរកឃើញចំណារដៃទេគឺ មានតែចម្លាក់ប៉ុណ្ណោះ ។ ទំនងដូចជាមានឯកសារចំណារដៃជាសាស្ត្រាស្លឹករឹត ឬ ក្រាំង តែត្រូវពុកផុយដោយធាតុសំណើម, ឬ ត្រូវខ្មោចខ្មាំងដោយសារស្នាដៃមនុស្ស? ។

២. បន្តក្រោយមកទៀត ទើបលោកស្រីបានរកឃើញចំណារដៃសរសេរ និងបានសិក្សាតាមវិធីវិទ្យាសាស្ត្រទំនើប ឃើញថាស្នាដៃនោះត្រូវកវីនិពន្ធឡើងក្នុងស.វ.ទី១៦ ឬ ទី១៧ គឺ "រឿងរាមកេរ្តិ៍ខ្មែរ" [៩] ។ ក៏ប៉ុន្តែ អ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវនៅតែពុំស្គាល់នាមនៃអ្នកកវីខ្មែរដែលជាអ្នកនិពន្ធនោះឡើយ ទោះបីគេដឹងថា "រឿងរាមកេរ្តិ៍ខ្មែរ" មានប្រភព និងកវីខ្មែរបានចេះចាំមកពីប្រទេស ភារត (ឥណ្ឌា) និងនាមរបស់អ្នកនិពន្ធឈ្មោះ "វាលមិកិ" ក៏ដោយ ។

នៅសតវត្ស ទី១៧

២.៣ កវីអ្នក ប៉ាំង តាត និពន្ធល្បើកអង្គរវត្ត

នៅមហាសករាជ ១៥៤២ស័ក, គ.ស.១៦២០ លោកបានបន្សល់ទុកស្នាដៃដ៏ប្រណីតមួយ គឺ "ល្បើកអង្គរវត្ត" ដែលខ្មែររាល់រូបបានចងចាំ ហើយទំនងជាតាមរយៈព្រះភិក្ខុសង្ឃគ្រប់ៗវត្តដែលព្រះអង្គមានភារៈកិច្ចបង្រៀនបន្តៗគ្នាមក ។ ដូចដែលយើងខ្ញុំនឹងបង្ហាញស្នាដៃនោះជាប្រធានធំ [១០] [ប៉ាំង តាត, (Pāṅ Tāt), Cf. Pou Saveros, Présentation de Lpoek Nagar Vatt, Octobre 2002, pages 10-11, l'oeuvre inédite.] ។

២.៤ ឧកញ្ញាំយោមរាជជ័យ នន្ទ គាត់ទំនងជាអ្នកនិពន្ធសិលាចារឹកទំនើបអង្គរវត្ត ក. លេខ ៣៤, ក.៣៨, ។

លុះ៨១ឆ្នាំញយកន្ទងមកទៀត ឧកញ៉ាយមរាជបានស្គាល់ស្នាដៃ និងចងចាំយ៉ាងច្បាស់ នូវស្នាដៃរបស់កវីប៉ាំង តាត ។ ដូចមានអត្ថបទបញ្ជាក់មួយវគ្គថា :

8 Voir Coedès, George, « La date d'Exécution des Bas-Reliefs tardifs d'Angkor Vat », *Journal Asiatique*, t. CCL, 1962 : 235-248.

9 Voir Pou, Saveros, *Etudes sur le Rāmakerti (XVIè - XVIIè Siècle), PEFEO*, Paris 1977 ;
- *Rāmakerti I, (XVIè - XVIIè Siècle),* Texte Khmer Publié par…, *PEFEO*, Paris 1979 ;
- *Rāmakerti II, (XVIè - XVIIè Siècle),* Texte Khmer Traduction et Annotation, *PEFEO*, Paris 1982.

…"លែងជាតិនេះទៅ បើវិលមកនៅ កើតផ្ទៃស្ដេចហោង
បានដូចចៅកេត មាលាហោះផង ទៅសួគ៌ទាយហោង
ជាកូនព្រះឥន្ទ្រ ។
ហើយមកជាស្ដេច សាងនគរស្រេច នៅខាងគិរិន្ទ្រ
ព្រះពិស្ណុការ វិលឡើងទៅវិញ អ្នកកេតឯងមិញ
សោយរាជ្យនៅអាយ"… ។

(ពៅ សាវរស, សិលាចារឹកទំនើបអង្គរវត្ត ក. ៣៤. ក.៣៨, វគ្គទី ១៣៨ ដល់ ១៣៩, *BEFEO.*, t. LXII, Paris 1975 : 340) ។

លោកស្រី ពៅ សាវរសបានធ្វើការស្រាវជ្រាវរកឃើញស្នាដៃទាំងពីរនេះ : ក.៣៤… ដែលនិពន្ធឡើង នៅមហាសករាជ ១៦២៣ស័ក, គ.ស.១៧០១ ជាស្នាដៃល្អឯកនាសម័យកណ្ដាលនៃកម្ពុជា ដែលមានអត្ថាធិប្បាយជីវប្រវត្តិ និងសកម្មភាពរបស់ឧត្តមមន្ត្រី នៃព្រះមហាក្សត្រិយ៍ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី៣ [១១] ។

ស្នាដៃរបស់លោកជ័យ នន្ទមួយទៀតមានឈ្មោះថា "សាស្ត្រាក្បាម" ។ ជាស្នាដៃដែលមានឧត្តមគតិប្រពៃណាស់ សម្រាប់ជាក្បួននៃដំណើរជីវិតប្រចាំថ្ងៃ គឺបំណងរបស់គាត់ចង់ណែនាំដល់កុលបុត្របៀនប្រដៅខ្មែរឲ្យមានការប្រុងប្រយ័ត្ន ត្រូវរៀបចំខ្លួន ប្រុងប្រៀប រៀបចំការពារគ្រួសារឲ្យបានពីចម្ងាយ មិនឲ្យខ្មែរធ្វេសប្រហែសក្នុងជីវិត មិនឲ្យមើលងាយដល់សត្រូវឡើយ ទោះជាបណ្ដាំនៃប្រទេសជាតិក្ដី… ទើបបានចាកផុតពីទុក្ខភ័យ [១២] ពីព្រោះ ជីវិតតែងតែប្រទះខ្មាំងប្រទះឧបស័គ្គ, សត្រូវ, ឧក្រិដ្ឋកម្មសព្វប្រការ, ប្រទះកលយុគផ្សេងៗ ពុំដែលស្ងប់ ឬគេចផុតឡើយ…។ ក្រោយបំផុត គាត់បានឡើងឋានន្តរស័ក្តិជាបន្តបន្ទាប់ : ឧកញ្ញាំ សុរិន្ទ្រាធិរាជ, ចៅហ្វាបាំងក្ស័ប្វន…។

នៅសតវត្ស ទី១៩-២០

10. Aymonier, Etienne, « Lpoeuk Nokor Vatt », Imprimé à Saïgon, 1878 : 265-295.

11. V. Pou, Saveros, « Inscriptions Modernes d'Angkor Vat », (IMA 34- 38), *BEFEO.*, t. LXII, Paris 1975 : 293…

វង់ សុធារ៉ា, សិលាចារឹក សម័យកណ្ដាលនៃកម្ពុជា នឹងនៅ បោះពុម្ពផ្សាយ នៅអនាគតឆាប់ៗនេះ ។

២.៥ ព្រះបាទសម្តេច ព្រះហរិរក្សរាមា ឥស្សរាធិបតី អង្គ ឌួង (កំណើត គ.ស.១៧៩៦, សោយរាជ្យពី គ.ស.១៨៤៥ ដល់ គ.ស.១៨៦០, បច្ឆាមរណនាម : ព្រះបរមកោដ្ឋ) ។

ទ្រង់បាននិពន្ធច្បាប់ស្រី, ឯណាវ, ចំប៉ាថោង, កាកី (និពន្ធនៅគ.ស.១៨១៥) [13] ទ្រង់ស្រឡាញ់អក្សរសាស្ត្រជាតិ ទ្រង់ជាកវីដ៏ល្បីល្បាញ ។

២.៦ ព្រះបទមបារមី ពេជ្ជ, ឋានន្តរស័ក្តិជាមេគណនៅខេត្តបាភ្នំ (ឆ្នាំកំណើត?, ឆ្នាំសុគត?)

ព្រះអង្គបាននិពន្ធ :

១. សាស្ត្រាវត្តក្រូច (ស្រុកព្រៃឈរ ខេត្តកំពង់ចាម) ។

២. សាស្ត្រាល្បើករបាក្សត្រផែន្ទី និងទេយរាជា អង្គ ច័ន្ទ ។

ទោះបីយើងខ្ញុំខ្វះខាតច្រើនអំពីប្រវត្តិរបស់ព្រះបទមបារមីពេជ្ជ (មេគណនៅខេត្តបាភ្នំ) ក៏ដោយ ក៏យើងខ្ញុំត្រូវតែរំលឹកខ្លះអំពីស្នាព្រះហស្តរបស់ព្រះអង្គ ។ ព្រោះជាកវី-និពន្ធមួយអង្គ ដ៏ជំនាញ ប៉ុន្តែ សាធារណៈជនខ្មែរពុំសូវស្គាល់ស្នាព្រះហស្តរបស់ព្រះអង្គឡើយ ។ ស្នាព្រះហស្តរបស់ព្រះអង្គពីរ និពន្ធជាកំណាព្យទាំងអស់ ហើយជាពិសេសស្នាព្រះហស្តនេះ ទាក់ទងនិងសម័យកាលដែលកម្ពុជាយើងក្លាយជាលានប្រយុទ្ធ : -ម្ខាងជាមួយអាណ្ណាម ។ -ម្ខាងទៀតជាមួយសៀម នាស.វ.ទី១៨ និងដើមសវ.ទី១៩ ។ និងម្យ៉ាងទៀត អំពីព្រឹត្តិការណ៍ដែលមេទ័ពយួនកេណ្ឌប្រជារាស្ត្រខ្មែររាប់សែននាក់ឲ្យទៅជីកព្រែកវិញ តេ (ឬ ហៅថាព្រែកយួន) និងធ្វើទណ្ឌកម្មយ៉ាងព្រៃផ្សៃផង ។

-ស្នាព្រះហស្ត ទី១ "សាស្ត្រាវត្តក្រូច" ពុំបានដឹងថ្ងៃខែពិតដែលចារនិពន្ធនោះទេ តែព្រះគ្រូច័ន្ទ ជាចៅអធិការវត្តចុងកោះ ខេត្រកំពង់ចាម ជាអ្នកចារចម្លងឡើងវិញ នៅថ្ងៃព្រហស្បតិ៍ ទី២០ ខែមករា គ.ស.១៨៧៦ ។ ស្នាព្រះហស្តនោះនិពន្ធជាបទព្រហ្មគិត, ពំនោល, កាកគតិ, ភុជង្គលីលា ទាំងអស់មាន ១៤២៦វគ្គ ។

12 Pou, Saveros, Girlande de Cpāp', Edité par *Cedoreck.*, 1988 : 243-307.

13 កាកី និពន្ធនៅ ១៧៣៧ស័ក. គ.ស.១៨១៥ ។ Voir aussi Lamant, Pierre L., « La date de la mort du Roi Ang Duong», *BEFEO.*, t. LXIV, Paris 1977 : 217... ។

-ស្នាព្រះហស្ត ទី២ "សាស្ត្រាល្បើក របាក្សត្រផែន្ទី និងទេយរាជាអង្គ ច័ន្ទ" និពន្ធនៅ គ.ស. ១៨៥៥ ។ ស្នាព្រះហស្តនោះនិពន្ធជាបទព្រហ្មគិត, ពំនោល, កាកគតិ, ភុជង្គលីលា និងបន្ទោលកាកទាំងអស់មាន៥៨២វគ្គ (សូមអានឯកសារផម្តល់នៅបណ្ណាល័យពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ភ្នំពេញ)។

២.៧ ឧកញ៉ា សុត្តន្តប្រីជា ឥន្ទ (គ.ស.១៨៥៩-១៩២៤)

ស្នាដៃ : -គតិលោក (មាន ១០ខ្សែ),

-និរាសអង្គរវត្ត (ជាពាក្យកាព្យ) និពន្ធនៅឆ្នាំ១៩០៥, អំបែងបែក (២ភាគ), ព្រះរាជពង្សាវតារ (ប្រែពីភាសា សៀម) ។

ឧកញ៉ា សុត្តន្តប្រីជា ឥន្ទ ក្រោយពីបានសិក្សាជ្រៅជ្រះផ្នែកព្រះពុទ្ធសាសនា, ខាងធម៌អាថ៌, ភាសាបាលី និងភាសាជាតិយ៉ាងជំនាញ លោកបានសិក្សាបន្ថែមទាំងភាសាថៃផង ។ ដោយចំណេះចេះដឹងទាំងប៉ុន្មានរបស់គាត់នេះហើយ ទើបគាត់ខិតខំនិពន្ធចងក្រងជាច្បាប់ផ្សំ ជាក្បួនសីលធម៌ បែបវប្បធម៌ទុកឲ្យកុលបុត្រខ្មែរសិក្សា ។

-លោកបានចូលរួមជាមួយគណកម្មការ នៃការនិពន្ធចងក្រងវចនានុក្រមខ្មែរ ជាមួយសម្តេចព្រះសង្ឃរាជ ជួន ណាត ។

-ស្នាដៃរបស់លោកផ្សេងទៀតគឺ គតិធម៌ក្នុងលោក : បានសេចក្តីថា ជារឿងពិតដែលអ្នកប្រាជ្ញយើង លោកដកស្រង់ដើម្បីបំផុស និងបង្ហាញសម្រាប់បង្រៀនសីលធម៌ដល់សង្គមខ្មែរ [14] លោកបានបន្សល់ស្នាដៃដ៏ច្រើនទៀត។ លោកជាអ្នកប្រាជ្ញអក្សរសាស្ត្រខ្មែរម្នាក់យ៉ាងល្បីល្បាញ។

២.៨ ភិរម្យភាសា អ៊ុក អ៊ូ ហៅ ង៉ុយ (គ.ស.១៨៦៥-១៩៣៦)

លោកបាននិពន្ធ : ច្បាប់ក្រមង៉ុយ, ច្បាប់ល្បើកថ្មី ឬ ច្បាប់កេរ្តិ៍កាលថ្មី, សេចក្តីរំលឹកដាស់តឿន, ពាក្យកាព្យប្រដៅជនប្រុស-ស្រី [15] ។

14 ឧកញ៉ា សុត្តន្តប្រីជា ឥន្ទ, ក. គតិលោក, មាន១០ខ្សែ, បោះពុម្ពដោយពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ភ្នំពេញ គ.ស. ១៩៧១ ។ ខ. និរាសនគរវត្ត (ជាពាក្យកាព្យ), បោះពុម្ពដោយពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ភ្នំពេញ គ.ស.១៩៦៨ ។ គ. អំបែងបែក (២ភាគ), បណ្ណាគារ ជីង ងួនហួត ភ្នំពេញ គ.ស.១៩៥៣ ។ ព្រះរាជពង្សាវតារ (ក្រាំងសរសេរដោយដៃផ្ទាល់) ប្រែជាភាសាបារាំង ដោយ ម៉ាកទីន ពីយ៉ាត (Cf. Piat, Martine, « Chronique Royal Khmer » (1595-1809), *BSEI.*, XLIX, Fasc.1, 1974 : 35-140 ; et *BSEI.*, XLIX, Fasc 4, Saïgon 1974.)

និពុកម្ដាយរបស់គាត់បានបញ្ជូនគាត់ឲ្យទៅសិក្សានៅវត្តអង្គបឹងចក នៅក្នុងស្រុកកំណើតរបស់គាត់ ។ លោក អ៊ុក អ៊ូ ជាអ្នកឧស្សាហ៍រៀនសូត្រណាស់ ។ បន្ទាប់មកគាត់បានបួសជាសាមណេរ បេះធម៌អាចារ្យយ៉ាងជ្រៅជ្រះ ។ លុះគម្រប់វ័យ២១វស្សា សាមណេរង៉ុយបានបំពេញសម្បទាជាភិក្ខុ ។ ភិក្ខុ ង៉ុយបានសិក្សាធម៌ព្រះត្រៃបិតកក្នុងសំណាក់ព្រះគ្រូអាចារ្យ "ទិត្យ" វត្តអង្គបឹងចក ភូមិបែកស្គរ ឃុំបែកបាន ស្រុកភ្នំពេញ ខេត្តកណ្ដាល ។ ក្រោយមកលោកបានចាកសិក្ខាបទមកជាគ្រហស្ថ ហើយបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍នៅភូមិស្រុករបស់លោក ។

ពីភូមិមួយទៅភូមិមួយបណ្ឌិត "ង៉ុយ" តែងតែច្រៀងកំណាព្យផ្សំជាមួយចាប៉ីខ្សែវៀវ (ដំបន់ខ្លះហៅ សាវៀវ) ឬក្រលួច ព្រមទាំងសម្ដែងធម៌ណែនាំ ប្រៀនប្រដៅដល់អ្នកភូមិជិតខាង ។ ផ្លូវថ្នេះហើយ ទើបកិត្តិយស និងកិត្តិនាម "ង៉ុយ" ល្បីសុះសាយ មិនតែប៉ុណ្ណោះសោត កសិករឯទៀតរាប់អានស្រឡាញ់ទុកលោកជាអ្នកប្រាជ្ញក្នុងភូមិស្រុក ហើយអ្នកភូមិទាំងអស់ សន្មត់ឈ្មោះលោកថា "ភិរម្យង៉ុយ" ។ សំនួនវោហារ ល្បីល្បាញ ខ្ទរខ្ទាររបស់កវីយើងនេះ បានលេចឮរន្ទឺដល់សម្ដេចចក្រី។ បានហៅង៉ុយឲ្យទៅច្រៀងថ្វាយស្ដេច ។ ព្រះបាទ ស៊ីសុវត្ថិ ទ្រង់ពេញព្រះទ័យជាទីបំផុត ទើបទ្រង់ប្រទានរង្វាន់ជាប្រាក់កាសដល់កវី ង៉ុយ ព្រមទាំងប្រទានគោរម្យងារជា "ព្រះភិរម្យភាសា" ។ គាត់ទទួលអនិច្ចកម្មក្នុងឆ្នាំ១៩៣៦ ។

២.៩ លោក ឌី ឈាង (ឆ្នាំកំណើត ?, ឆ្នាំមរណភាព ?)

នៅអំឡុងឆ្នាំ១៩៥០ លោកអ្នកប្រាជ្ញខ្មែររូបនេះបានមកធ្វើការសិក្សាស្រាវជ្រាវ និងបង្រៀននៅក្រុងប៉ារីស ។ ប៉ុន្តែ យើងខ្ញុំមានសេចក្ដីសោកស្ដាយយ៉ាងខ្លាំង ដោយយើងខ្ញុំពុំមានឯកសារអំពីជីវប្រវត្តិរបស់អ្នកប្រាជ្ញរូបនេះឲ្យបានក្បោះក្បាយសោះទេ (គាត់មានវ័យស្រករនិងសម្ដេច ព្រះមហាសុមេធាធិបតី ជោតញ្ញាណោ ជួន ណាតដែរ) ។

ម្យ៉ាងទៀត ដោយយោងទៅតាមសន្តិសីទនានាដែលលោកស្រីបណ្ឌិតពៅ សាវរស បានធ្វើ

15 ភិរម្យភាសា អ៊ុក អ៊ូ ហៅ ង៉ុយ,
បណ្ដាំក្រមង៉ុយ, បោះពុម្ពជាថ្មីដោយ សេរ្វីរក, ឆ្នាំ១៩៨១ ។ -ច្បាប់ក្រមង៉ុយ : ច្បាប់ល្បើកថ្មី, ច្បាប់កេរកាលថ្មី, សេចក្ដីរំលឹកដាស់តឿន, ពាក្យកាព្យប្រដៅជនប្រុស-ស្រី, ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ភ្នំពេញ ព.ស. ២៥១៦, គ.ស.១៩៧២ ។

ឡើងជាបន្តបន្ទាប់ កាលពីឆ្នាំ ១៩៨៨ ដល់ ១៩៩៤ នៅសាកលវិទ្យាល័យសិកបោនទំនើប ប៉ារីសទី៣ (Université Sencier Sorbonne Nouvelle, Paris III) ។ និងពីឆ្នាំ ១៩៩៥ ដល់ ១៩៩៨ នៅសាលាបារាំងចុងបូព៌ានោះ (Ecole Française d'Extrême-Orient, E.F.E.O.) ហើយដែលយើងខ្ញុំបានសិក្សាស្រាវជ្រាវនៅពេលនោះដែរ បានឲ្យដឹងថា: លោក ឌី ឈាង ធ្លាប់បានបង្រៀនភាសាបាលី, ភាសាសំស្ក្រឹត និងសិលាចារឹកខ្មែរទៀតផង តែគាត់ពុំមានមុខងារអ្វីធំដុំក្នុងក្រសួងវប្បការបារាំងទេ ។ រីឯលោកស្រីពៅ សាវរស ក៏ត្រូវជាសិស្សរបស់គាត់មួយរូបដែរ ក្នុងចំណោមកូនសិស្សយ៉ាងច្រើនដទៃទៀត ។

សង្ខេបសេចក្ដីខ្លះមក លោកបានបន្សល់ស្នាដៃខ្លះ ដែលយើងខ្ញុំបានស្រាវជ្រាវយោងមកបង្ហាញជូនជនរួមជាតិឲ្យបានជ្រាប ដូចខាងក្រោមនេះ ១៦ ។

២.១០ លោក ឧកញ៉ាទេពពិទូរ ឈឹម-ក្រសេម (គន្ថរចនបណ្ឌិតនៃព្រះរាជបណ្ណាល័យកម្ពុជា), (ឆ្នាំកំណើត?, ឆ្នាំមរណភាព?)

លោកបានរៀបរៀងឡើងវិញ សិលាចារឹកទំនើបអង្គរវត្ត ។

នៅចុងសតវត្សទី១៩ ដើមសវ.ទី២០នេះ មានលោកអ្នកប្រាជ្ញម្នាក់មាននាមថា ឧកញ៉ា ទេពពិទូរ ឈឹម-ក្រសេម លោកមានមុខងារយ៉ាងសំខាន់ក្នុងព្រះរាជបណ្ណាល័យ កម្ពុជាគឺ :

-គន្ថរចនបណ្ឌិតនៃព្រះរាជបណ្ណាល័យកម្ពុជា,
-ជាអ្នកចាត់ចែងកម្មវិធីបង្រៀនក្នុងការសិក្សាបាលីនៅពុទ្ធិកសាកលវិទ្យាល័យ,
-លោកបានធ្វើសហការជាមួយអ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវបារាំងខ្លះ ទោះដោយប្រយោលក្ដី ដោយផ្ទាល់ក្ដី ដោយអណាមឹកក្ដី ដែលមានលោកសឺដេសជាអាទិ៍,
-លោកបានចូលរួមជាមួយគណកម្មការ នៃការនិពន្ធវចនានុក្រមខ្មែរ ជាមួយសម្ដេចព្រះ

16 Voir Au, Chhieng,
1. Catalogue du Fonds Khmer de la Bibliothèque Nationale, Paris Bibliothèque Nationale 1953.
2.a . Etudes de Philologie Indo-Khmère (I et II), *Journal Asiatique*, t. CCL, 1962 : 575-591.
b. Etudes de Philologie Indo-Khmère (III et IV), *Journal Asiatique*, t. CCLIV, 1966 : 143-161.
c. Etudes de Philologie Indo-Khmère (V), *Journal Asiatique*, t. CCLVI, 1968 : 185-201.
d. Etudes de Philologie Indo-Khmère (VI), *Journal Asiatique*, t. CCLIX, 1971 : 297-308.
e. Etudes de Philologie Indo-Khmère (VII), *Journal Asiatique*, t. CCLXII, 1974 : 131-141.
f. «Le nom postume du Roi Cambodgien Surāmarit», *Journal Asiatique*, t. CCLXXII, Fasc.3-4, 1984.

សង្ឃរាជ ជួន ណាត,

-និងជាពិសេសគាត់បានរៀបរៀង "សិលាចារឹកទំនើបអង្គរវត្ត"។ ស្នាដៃនោះ សេដូរិច (មជ្ឈមណ្ឌលឯកសារស្រាវជ្រាវវប្បធម៌ខ្មែរ) បានក្រងទំព័រ និងបោះពុម្ពសារជាថ្មីឡើងវិញ នៅឆ្នាំ១៩៨៤ [១៧] ។

២.១១ ព្រះភិក្ខុវីរិយបណ្ឌិតោ ជាំង ខាត់ (ឆ្នាំកំណើត ?, ឆ្នាំសុគត់ ?)

ស្នាព្រះហស្ត : ស្រីហិតោបទេស ៤ក្បាល

លោកបានសិក្សាជ្រៅជ្រះផ្នែកព្រះពុទ្ធសាសនា, ខាងធម៌អាថ៌, សំស្ក្រឹត-បាលី និងភាសាជាតិយ៉ាងជំនាញ ។ ព្រះអង្គបានយល់ដល់គុណសម្បត្តិនៃរឿងស្រីហិតោបទេស ។ ព្រះអង្គបានចំណាយពេលខិតខំប្រឹងប្រែងប្រែ រឿងស្រីហិតោបទេស ពីភាសាសំស្ក្រឹតមកជាភាសាខ្មែរសម្រាយ ដើម្បីឲ្យកុលបុត្របានសិក្សា ពិចារណា ស្រាវ ស្រង់យកទស្សនៈផ្សេងៗ មកជាវិជ្ជាសម្រាប់ត្រិះរិះក្នុងក្រសែជីវិត ។

រឿងនេះ បាប់បោះពុម្ពជាលើកទីមួយនៅគ.ស.១៩៤៩ មានគោលការណ៍បួនប្រការដែលសំខាន់ៗក្នុងផ្ទៃរឿង: ១. ការគប់មិត្ត ។ ២. ការបំបែកមិត្ត ។ ៣. សេចក្ដីសាមគ្គី ។ ៤.សន្តិភាពនៃសត្វលោក [១៨] ។

២.១២ សម្ដេចព្រះមហាសុមេធាធិបតី ជោតញ្ញាណោ ជួន ណាត (ព្រះសង្ឃនាយកគណៈមហានិកាយ, ព.ស.២៤២៦-២៥១២, គ.ស.១៨៨៣-១៩៦៩)

ស្នាព្រះហស្ត :ព្រះត្រៃបិដក, "វចនានុក្រមខ្មែរ" ២ ក្បាល [១៩] និងសៀវភៅធម៌ជាច្រើន ...។

យើងខ្ញុំសូមអភ័យទោសពីសំណាក់មិត្តអ្នកអានជាមុនថា យើងខ្ញុំពុំបានធ្វើអត្ថាធិប្បាយឲ្យបានក្បោះក្បាយអំពីព្រះជីវប្រវត្តិដ៏វែង ហើយសំខាន់របស់ព្រះអង្គទេ សូមអញ្ជើញអានស្នាព្រះហស្តព្រះមុនីកោសល សួរ ហាយ ស្ដីអំពី "ព្រះរាជជីវប្រវត្តិនៃសម្ដេចសង្ឃរាជជួន ណាត បោះពុម្ពដោយពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ភ្នំពេញ ឆ្នាំ១៩៩៣ [២០] ទើបបានក្បោះក្បាយ ។ រីឯយើងខ្ញុំមានគោលបំណង

17 Mohā Bidūr Chhim Krassem,
a. Silācārịk Nokor Vatt niṅ padānukramṃ (Insciptions Modernes d'Angkor Vat et Lexique), 2ème Edition, Phnom Penh, 1958.
b. Insciptions Modernes d'Angkor Vat, *Cedoreck*, 1984.

បំផុសស្នាព្រះហស្តរបស់ព្រះអង្គដែលសំខាន់ ជាពិសេសក្នុងបេសកកម្មស្រាវជ្រាវពីភាសា, អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ និងវប្បធម៌ជាតិ ។ ដោយឡែកអំពីកិច្ចការសព្វសារពើដែលជាព្រះរាជបុគ្គអ្ន ក្នុងផ្នែកព្រះពុទ្ធសាសនា និង ផ្នែកកិច្ចការខាងអាណាចក្រជាច្រើនអនេក ពុំអាចគណនាបាន ដែលព្រះអង្គបានព្រះរាជទាន : -ខាងការស្ថាបនាវត្តអារាម, -ខាងការស្ថាបនាសាលារៀន, -សាងមន្ទីរពេទ្យ, -សាងគមនាគមន៍, -សាងស្ពាន ស្រះ, ទំនប់ទឹក, -សាងសហករណ៍, -សាងឈាបនដ្ឋាន... ។

១. ឋានន្តរស័ក្តិ និងការបង្ហាត់បង្ហាញរបស់ព្រះអង្គដល់ព្រះភិក្ខុសង្ឃ :

-ពីគ្រិស្តសករាជ១៩២៦ តមកជាច្រើនឆ្នាំ សម្ដេចបានទទួលការតែងតាំងជាមេប្រយោគក្នុងការប្រឡងវិញ្ញាបនប័ត្របឋមសិក្សាខ្មែរ និងការប្រឡងវិញ្ញាប័ត្របឋមសិក្សាជាន់ខ្ពស់ បារាំង-ខ្មែរ នៅក្រុងភ្នំពេញ ។

-គ.ស.១៩២៥ សម្ដេចទ្រង់បានធ្វើជាសមាជិកនៃក្រុមជំនុំពិនិត្យអក្ខរាវិរុទ្ធនៃសៀវភៅនានា ដែល

18 ព្រះភិក្ខុវីរិយបណ្ឌិតោ ជាំង ខាត់,
-ស្រីហិតោបទេស ភាគទី១, បណ្ណាគារ គឹម គី, ភ្នំពេញ ព.ស.២៥១៧, គ.ស.១៩៧៣ ។
-ស្រីហិតោបទេស ភាគទី២, បណ្ណាគារ គិម សេង, ភ្នំពេញ ព.ស.២៤៩៨, គ.ស.១៩៥២ ។
-ស្រីហិតោបទេស ភាគទី៣, បណ្ណាគារ គិម សេង, ភ្នំពេញ ព.ស.២៥០៣, គ.ស.១៩៦០ ។
-ស្រីហិតោបទេស ភាគទី៤, បណ្ណាគារ គិម សេង, ភ្នំពេញ ព.ស.២៥០៣, គ.ស.១៩៦០ ។

19 ក. ស្នាព្រះហស្តខ្លះៗ :
-មហាបុរិសលក្ខណៈ, បណ្ណាល័យព្រះរាជវាំង, ភ្នំពេញ គ.ស.១៩៣៥, ៦៤ទំព័រ ។
-នាគោបមាទិកថា, បណ្ណាល័យព្រះរាជវាំង, ភ្នំពេញ គ.ស.១៩៣៣, ២០ទំព័រ ។
-វិន័យបដិមោខសំវរសិលសំខេប នឹងខន្ធកវិន័យសំខេប, រោងពុម្ពរដ្ឋាភិបាល, ភ្នំពេញ គ.ស.១៩២៨, ៩៣ទំព័រ ។
ខ. វចនានុក្រមខ្មែរ, ភាគទី១, បោះពុម្ពគ្រាទី៥, ដោយពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ភ្នំពេញ ព.ស.២៥១១, គ.ស.១៩៦៧ ។ វចនានុក្រមខ្មែរ, ភាគទី២, បោះពុម្ពគ្រាទី៥, ដោយពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ភ្នំពេញ ព.ស.២៥១២, គ.ស.១៩៦៨ ។

20 សូមអានស្នាព្រះហស្ត ព្រះមុនីកោសល សួរ ហាយ ស្ដីអំពី "ព្រះរាជជីវប្រវត្តិនៃសម្ដេចសង្ឃរាជ ជួន ណាត" បោះពុម្ពដោយពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ភ្នំពេញ ឆ្នាំ១៩៩៣ ។

សាលាបាលីជាន់ខ្ពស់នឹងរៀបចំបោះពុម្ពផ្សាយ ។

-គ.ស.១៩៣០ សម្តេចបានទទួលការតែងតាំងក្នុងមុខងារជាចាងហ្វាងរង នៃសាលាបាលីជាន់ខ្ពស់ ក្រុងភ្នំពេញ ។ ក្នុងឆ្នាំដដែលនោះ សម្តេចបានទទួលការតែងតាំងជាសមាជិកជំនួយនៃក្រុមជំនុំព្រះត្រៃបិដក នៅពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ក្រុងភ្នំពេញ ។

-គ្រិស្តសករាជ១៩៣៥ សម្តេចបានទទួលការតែងតាំងជាសាស្ត្រាចារ្យបង្រៀនភាសាបាលី, សំស្ក្រឹត, ខ្មែរប្រចាំថ្នាក់បញ្ចប់នៃមធ្យមសិក្សា នៅវិទ្យាល័យព្រះស៊ីសុវត្ថិ ក្រុងភ្នំពេញ ។

-គ.ស.១៩៤២ សម្តេចបានទទួលឋានន្តរសក្តិជាចាងហ្វាងសាលាបាលីជាន់ខ្ពស់ជាថ្មីទៀត ក្រុងភ្នំពេញ ។

-គ.ស.១៩៦៤ អ្នកនិពន្ធខ្មែរទាំងអស់បានថ្វាយព្រះឋានន្តរសក្តិសម្តេច ជាព្រះអគ្គនិពន្ធអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ ។

-ថ្ងៃទី២៥ ខែឧសភា ឆ្នាំ១៩៦៧ សម្តេចបានទទួលសញ្ញាប័ត្របណ្ឌិតអក្សរសាស្ត្រពេញលក្ខណៈពីមហាវិទ្យាល័យអក្សរសាស្ត្រ និង មនុស្សសាស្ត្រកម្ពុជា ។

-គ.ស.១៩៦៨ សម្តេចបានទទួលការតែងតាំងជាប្រធានគណកម្មការពិនិត្យអត្ថបទផ្សាយ ខាងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ។

២. ការស្រាវជ្រាវរបស់ព្រះអង្គអំពីភាសា, អក្សរសាស្ត្រ, និងវប្បធម៌ជាតិ ។ ការបោះពុម្ពមួយលើកជាពីរលើក ។ ព្រះអង្គបានស្រាវជ្រាវរកពាក្យ, បង្កើនពាក្យ, រិះរកពាក្យខ្មែរដែលបាត់បង់ ឬ លាក់កប់នៅទីផ្សេងៗ (ក្នុងកំណាព្យសម័យចាស់, ក្នុងអក្សរសាស្ត្រសម័យចាស់, សម័យកណ្តាល...។

-គ្រិស្តសករាជ១៩៣២ សម្តេចបានទទួលការតែងតាំងជាសមាជិកនៃក្រុមជំនុំខាងការស្រាវជ្រាវជ្រើសរើសរកពាក្យពេចន៍ក្នុងស្នាដៃនៃកវីខ្មែរបុរាណ ដើម្បីប្រមូលបញ្ចូលពាក្យពេចន៍ទាំងនោះទៅក្នុងវចនានុក្រមខ្មែរ ។

-គ្រិស្តសករាជ១៩៣៤ សម្តេចបានទទួលការតែងតាំងជាសមាជិក នៃក្រុមជំនុំខាងការស្រាវជ្រាវជ្រើសរើសរកពាក្យពេចន៍ខ្មែរ ប្រៀបធៀបនិងពាក្យបារាំងសម្រាប់ប្រើក្នុងកិច្ចការរាជការ ។

៣. គ.ស.១៩១៩ សម្តេចទ្រង់បានធ្វើជាសមាជិកនៃក្រុមជំនុំតែងនិពន្ធនៃវចនានុក្រមខ្មែរ ដែលទ្រង់ជាលេខាធិការកាន់កិច្ចការផ្ទាល់លុះត្រាបានចប់ចុងចប់ដើម ។

-គ.ស.១៩២៧ សម្តេចទ្រង់បានធ្វើជាសមាជិកនៃក្រុមជំនុំផ្ទៀងសម្រេចខាងវចនានុក្រមខ្មែរហើយ

សម្តេចទ្រង់បានទទួលភារៈធ្វើវចនានុក្រមតែមួយព្រះអង្គឯងដរាបដល់សព្វគ្រប់បានបោះពុម្ពផ្សាយជាច្រើនលើក ច្រើនគ្រា ។ ការប្តូផ្តាច់របស់ព្រះអង្គសាងវចនានុក្រមជាមហាវណ្ណកម្ម, ជាមហាជង្រុកនៃភាសាអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ ។

ជារៀងរាល់ថ្ងៃ សម្តេចគ្មានឱកាសទំនេរល្ហែព្រះកាយបន្តិចណាទេ ។ ពេលព្រឹកខ្លះ ដោយជក់និងព្រះរាជកិច្ចក្នុងការិយាល័យរបស់ព្រះអង្គ ព្រះអង្គទ្រង់ភ្លេចទាំងសោយយាគូថែមទៀត ។ ទាំងថ្ងៃ ទាំងយប់ ព្រះអង្គមានកម្មវិធីមមាញឹកស្ទើរដកឃ្លាពុំបាន ។ ប៉ុន្តែ ទោះបីយ៉ាងណាក៏ព្រះអង្គនៅតែឆ្លៀតពេលសិក្សាព្រះអង្គឯង និង បង្រៀនដល់អ្នកដទៃដោយទៀងទាត់ឥតខកខានឡើយ ។

ព្រះគុណសម្បត្តិរបស់សម្តេចមានច្រើនប្រការណាស់ ប៉ុន្តែ យើងខ្ញុំអាចស្រង់សង្ខេបតែគោលសំខាន់ប្រាំប្រការ ដូចខាងក្រោមនេះ :

-វីរយភាព, បានដល់សេចក្តីព្យាយាមរបស់ព្រះអង្គក្នុងការសិក្សា ក៏ដូចជាធ្វើឲ្យសម្រេចស្នាព្រះហស្តនិមួយៗ, តាំងពីវ័យកុមាររហូតដល់វ័យជរា ។

-បដិភាណប្បញ្ញា, បានដល់ប្រាជ្ញាវាងវៃរបស់ព្រះអង្គ បានន័យថា ពូកែចាំ ពូកែគិត ពូកែឆ្លើយដោះប្រស្នាបានភ្លាមៗ ។

-វេសារជ្ជប្បញ្ញា, គឺជាប្រាជ្ញាពិសេសមួយដែលកេទជាអ្នកបួសជាច្រើនកម្រមាននោះ ពោលគឺប្រាជ្ញា រួមផ្សំនិងឆន្ទៈមោះមុតក្លៀវក្លា, ហ៊ានគិតឲ្យបានត្រឹមត្រូវ, ហ៊ានធ្វើឲ្យបានត្រឹមត្រូវ, ហ៊ានទទួលខុសត្រូវ ។ លក្ខណៈដ៏ប្រពៃកម្រមាននេះ បានធ្វើឲ្យព្រះអង្គបានសម្រេចនូវព្រះរាជបេសកកម្មជាច្រើនតាមឆន្ទៈរបស់ព្រះអង្គ ។ ដោយសារតែព្រះអង្គមានវេសារជ្ជប្បញ្ញានេះ ពេលសម្តេចយាងទៅកាន់ទីប្រជុំធំៗក្នុងប្រទេសក្តី ក្រៅប្រទេសក្តី ព្រះអង្គតែងតែធ្វើឲ្យមហាជនកោតស្ញប់ស្ញែងស្ងួរសីហនាទដ៏ក្រនិងក្រនី, ព្រះភ័ក្ត្រដ៏អង់អាចក្លៀវក្លាឥតញាប់ញ័រតក់ស្លុតរបស់ព្រះអង្គ ។

-ធម្មទេសនាកោសល្យ, ចំណែកលក្ខណៈពិសេសមួយទៀតដែលជាការចាំបាច់របស់អ្នកបួសនោះគឺការឈ្លាសវៃក្នុងធម្មទេសនា ។ ដោយសារតែព្រះអង្គមានលក្ខណៈសម្បត្តិមុនៗជាមូលដ្ឋាន ព្រះអង្គក៏បានឈានទៅដល់ធម្មទេសនាកោសលយ៉ាងខ្ពស់ ។ ធម្មទេសនានៃសម្តេចមានខ្លឹមសារ ប្រកបដោយប្រយោជន៍ទាំងផ្លូវលោក ទាំងផ្លូវធម៌ ។ អាចបំភ្លឺពុទ្ធបរិស័ទ ប្រជាពលរដ្ឋ ឲ្យយល់ផ្លូវខុសផ្លូវត្រូវ ឲ្យមានសេចក្តីព្យាយាម មានជំហររឹងប៉ឹង ឲ្យប្រឹងប្រែងប្រកបការងារ កុំឲ្យខ្ជិលច្រអូស ឲ្យ

មានធម៌សាមគ្គីមូលមិត្ត ឯកភាពក្នុងសាសនា ឯកភាពក្នុងប្រយោជន៍ជាតិ ជាដើម...។ -បណីតសកម្មភាព,ការងារទាំងឡាយរបស់ព្រះសង្ឃនាយក សុទ្ធសឹងតែជាការងារមានប្រយោជន៍ឧត្តុង្គឧត្តមណាស់ ចំពោះការស្រាវជ្រាវរបស់ព្រះអង្គអំពីភាសា, អក្សរ, វប្បធម៌ជាតិ ។

ព្រះអង្គជាកវី-និពន្ធមួយអង្គយ៉ាងសម្បើម ដែលមានស្នាព្រះហស្ត : ព្រះត្រៃបិដក, វចនានុក្រមខ្មែរ និង កំពីជទៃទៀតនៃពុទ្ធសាសនា (សូមអានឯកសារយោង លេខ១៩ ខាងដើមនេះ) ។

ទីបញ្ចប់ យើងខ្ញុំសូមលើកយកឃ្លារបស់ក្រុមអធិបតិ និង ក្រុមជំនុំពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យមួយវគ្គមកបញ្ជាក់ជូន ឲ្យយើងទាំងអស់បានដឹងយល់អំពី "ធម៌វិរយំ" ដ៏ខ្ពង់ខ្ពស់របស់ទ្រង់ដើម្បីឲ្យបានសម្រេចបំណងអ្វីនីមួយៗ ជាបន្ទាល់ដូចខាងក្រោមនេះ :

..."លុះមកដល់អវសាន, ព្រះពុទ្ធឃោសាចារ្យជួន ណាត បានបើកែធ្វើជាថ្មីឡើងម្តងទៀតដោយសេចក្តីខំប្រឹងពេញកម្លាំងតែមួយរូបគត់ ឥតមានលោកណាជាគម្រប់ពីរឡើយ ជាដីរាបទាល់តែហើយការស្រេច កើតបានជាវចនានុក្រមខ្មែរនេះឡើង ជាការកើតដំបូងបំផុត ក្នុងកម្ពុជរដ្ឋ" (សូមអញ្ជើញអាន អធិបតិ និង ក្រុមជំនុំពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, វចនានុក្រមខ្មែរ ក្បាលទី១ បោះពុម្ពគ្រាទី៥ ឆ្នាំ១៩៦៧ ទំព័រ ថ) ។

ដូច្នោះ ស្នាព្រះហស្តរបស់ព្រះអង្គ ប្រៀបដូចខ្សាច់នៅតាមឆ្នេរនៃមហាសមុទ្រពុំអាចរាប់បាន។

ទស្សនៈរបស់សម្តេចទៅអនាគតចំពោះ"វចនានុក្រមខ្មែរ" ឬ បណ្តាំរបស់ព្រះ អង្គ :

សម្តេចព្រះមហាសុមេធាធិបតី ជោតញ្ញាណោ ជួន ណាត ទ្រង់មានព្រះពុទ្ធដីការថា : ក. ..."*វចនានុក្រមខ្មែរទាំង២ភាគ ដែលបោះពុម្ពគ្រាទី៥នេះ ទូលំទូលាយគ្រាន់បើបន្តិចជាងមុន, ប៉ុន្តែបើធៀបប្រៀបទៅនឹងផ្លូវ ក៏មានឋានៈត្រឹមតែប្រហែលនឹងថ្នល់ដែលបានចាក់រាយគ្រួសចាយក្បៀមស្តើងៗប៉ុណ្ណោះ ពុំទាន់មានឋានៈស្មើនឹងថ្នល់ដែលចាក់ជ័រយ៉ាងក្រាសរលើបរលង់នៅឡើយទេ, ក្នុងអនាគតមិនយូរឆ្នាំប៉ុន្មាន ទើបអាចនឹងឡើងឋានៈ និងថ្នល់ចាក់ជ័ររលង់រលើបពុំខានឡើយ, គួរឲ្យខ្ញុំទឹកស្តាយណាស់ដោយមិនបានឃើញ ឋានៈខ្ពង់ខ្ពស់របស់វចនានុក្រមខ្មែរនេះ...!*" (វចនានុក្រមខ្មែរ ក្បាលទី១ បោះពុម្ពគ្រាទី៥ ឆ្នាំ១៩៦៧ ទំព័រ ង) ។ ខ. ..."*ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យមានបំណងថា លុះដល់បើបោះពុម្ពឡើងវិញក្នុងគ្រាក្រោយៗ នឹងលៃលកបន្ថែមមេពាក្យខ្វះទាំងនោះតៗទៅទៀត ដើម្បីឲ្យមានគ្រប់គ្រាន់ឡើង...*" (វចនានុក្រមខ្មែរ ក្បាល ទី១ បោះពុម្ពគ្រាទី៥ ឆ្នាំ ១៩៦៧ ទំព័រ ឈ) ។

ដូច្នេះ ពីមួយឆ្នាំទៅមួយឆ្នាំ ជាធម្មតា "វចនានុក្រម" ត្រូវតែសើរើរកបន្ថែមពាក្យថ្មីៗ នឹងបោះពុម្ពឡើងវិញជាដរាប ហើយនេះបើតាមការយល់ឃើញរបស់យើងខ្ញុំ គឺជាបណ្តាំ និងកិច្ចអំពាវនាវរបស់ព្រះអង្គដល់បញ្ញវន្តជំនាន់ក្រោយៗទៀតផង ដែលមានភារកិច្ចនឹងបន្ត "វចនានុក្រមខ្មែរ" ទៅអនាគត ។

៣. កំណត់ឯកសារ

សំណេរនីមួយៗក្នុងចំណោមសំណេរទាំងពីរ ដែលយើងខ្ញុំមាន យើងខ្ញុំបានរាប់ឃើញ ៥៤៥ វគ្គ ដូចគ្នា ។ រីឯរបៀបនិពន្ធក៏ដូចគ្នាដែរ ។ យើងខ្ញុំនឹងចាប់ផ្តើមលើកឡើងមកអត្ថាធិប្បាយខ្លីៗអំពីសំណាដៃទីមួយនេះ ហើយបន្ទាប់ទៅយើងខ្ញុំនឹងចាប់យកសំណាដៃទីពីរ ដើម្បីធ្វើអត្ថាធិប្បាយឲ្យបានស្មោះក្បាយបន្តិច ដូចតទៅនេះ :

៣.១ ដំបូងបង្អស់ យើងខ្ញុំនឹងលើកយកសំណាដៃដើម ដែលបោះពុម្ពក្រោមការពិនិត្យពិច័យនៃលោក អេម៉ូនីញេ អេត្វែន (Aymonier Etienne) មកពិពណ៌នា ។ សំណាដៃទីមួយនេះ ស្ថិតនៅក្នុងកម្រងអត្ថបទមួយដែលមានឈ្មោះថា "អត្ថបទខ្មែរ" (Textes Khmers) បោះពុម្ពផ្សាយនៅក្រុងព្រៃនគរ ឆ្នាំ១៨៧៨ ។ កម្រងអត្ថបទនោះ ចាប់ផ្តើមឡើងដោយប្រែសំណៅជាភាសាបារាំង (Textes Traductions 84 p) ហើយបន្ទាប់មកគឺអត្ថបទជាភាសាខ្មែរ ដែលត្រូវចែកជាពីរផ្នែកទៀតគឺ : ក. រឿងនិទានបី ។ ខ. រឿងនិទានមាយើង (Mā Yœuṅ) និង ល្បើកនគរវត្ត (Edification d'Angkor Vatt) ។ ល្បើកនគរវត្តនេះ ត្រូវបានចម្លងឡើងសារជាថ្មី ជា "អក្សរមូល" (Mūl) ដោយលោក សើន ឌៀព [២១] ។

៣.២ បន្ទាប់ទៅទៀត យើងខ្ញុំនឹងនិយាយអំពីសំណាដៃទីពីរដែលជាបន្ទាប់បន្សំ និងឥតបានបោះពុម្ពផ្សាយទេ ជាសំណាដៃដែលដំកល់នៅ "សូស៊ីយ៉េតេ អាស៊ីយ៉ាទិក" (Société Asiatique, coté B. 39) ។ សំណាដៃទីពីរនេះ ជាសំណាដៃសរសេរដោយផ្ទាល់ដៃលើក្រដាសដោយគ្មានចុះ

21 នៅឆ្នាំ១៩០៨ លោកសើន ឌៀព ត្រូវបានតែងតាំងជាឧញ្ញាក្រឡាហោម, ខ្មែរទំនើបហៅថា រដ្ឋមន្ត្រីទ័ពជើងទឹក ។ សូមអាន ស្នាដៃរបស់លោក, ល្បើកលើកតាមផ្លូវទៅស្រុកបារាំងែស នៅទីតាំតុ នៅក្រុង បារីស៍ ឆ្នាំ១៩០០, រោងពុម្ព ប៊ុង បារីស៍, នៅឆ្នាំ១៩០១, ៤៤ ទំព័រ ។

កំណត់អ្វី និងគ្មានថ្ងៃខែទេ ឬ ម្យ៉ាងទៀត គ្មានកំណត់សំគាល់អ្វីសោះថា ចម្លងមកពីសាស្ត្រាស្លឹករឹតណាក៏ទេដែរ ។ សំណាដៃនេះសរសេរជាអក្សរគ្រវាស់ ឬ ហៅថា "អក្សរជ្រៀង" ។

ដូចយើងខ្ញុំបានជម្រាបខាងលើបន្តិចហើយ សំណាដៃទីពីរនេះមានវគ្គស្មើគ្នា និងរបៀបនិពន្ធរហូតដល់លំអិតខាងភាសាសាស្ត្រ ជាពិសេសអត្ថន័យនៃពាក្យក៏ដូចគ្នា និងសំណាដៃទីមួយ ។ មានឃើញខុសប្លែកគ្នាខ្លះ តែអំពីអក្ខរាវិរុទ្ធតែប៉ុណ្ណោះ ប៉ុន្តែ ពុំមានគុណវិបត្តិអ្វីធំដុំដល់អត្ថបទទេ ។ "ល្បើកនគរវត្ត" ឬ "កំណាព្យអង្គរវត្ត" (LNV.) នោះ យើងខ្ញុំបានស្រង់យកស្នាដៃ ដែលលោកអេម៉ូនីញេ បានបោះពុម្ពក្នុងសៀវភៅមួយដែលមានឈ្មោះថា ប្រជុំអត្ថបទខ្មែរ (បោះពុម្ពនៅឆ្នាំ ១៨៧៨ ទំព័រទី២៦៥ ដល់ ២៩៧) ។ ក្នុងកំណាព្យនោះ មានវគ្គយ៉ាងច្រើនដែលធ្វើអត្ថាធិប្បាយតាមចម្លាក់ភ្ជាប់នៅនឹងជញ្ជាំងថែវនៃប្រាសាទអង្គរវត្ត ដែលមានផ្ទាំងមួយនោះអត្ថាធិប្បាយឲ្យយើងបានដឹងអំពីសកម្មភាពរបស់ព្រះរាម (Rāma, វគ្គ ២០៤-៤២៥) ។

៤. ជីវប្រវត្តិ និង ការរកិច្ចដល់សាសនានៃអ្នកនិពន្ធ

៤.១ ជីវប្រវត្តិ

ព្រះសង្ឃខ្លះបានប្រគល់ភារៈខាងចារដល់យុវសាមណេរ (យុវសង្ឃ) ដោយបង្ហាត់ហ្វឹកហ្វឺនឲ្យនិពន្ធកំណាព្យ និងចារអក្សរលើស្លឹករឹតផង ។ ការផ្សព្វផ្សាយរបៀបនេះបានភ្ជាប់យ៉ាងជ្រៅនូវវិជ្ជាផ្សេងៗ ទៅនឹងប្រពៃណីខ្មែរ សម័យកណ្ដាល (ស.វ.១៦ ដល់ ១៨) ។ តាមមតិរបស់យើងខ្ញុំ ចាំង តាត ជាអ្នកទទួលមត៌កនៃវប្បធម៌អង្គរ ជាអ្នកសិក្សា និងបន្តចំណេះវិជ្ជានេះប្រកបដោយទេពកោសល្យនិពន្ធកំណាព្យដ៏ប្រសើរ ។

បន្ទាប់មកទៀត អ្នកនិពន្ធ បានប្រាប់ឈ្មោះខ្លួនគាត់ នាមគាត់គឺ ចាង តាត ក្នុងសំណាដៃទី១ និង ចាំង តាត់ ក្នុងសំណាដៃទី២ ដូចសួរស័ព្ទ [ចាង តាត] ដែលយើងខ្ញុំសូមចម្លងឡើង វិញថា "ចាំង តាត" ។

ពាក្យពីរ-បី បន្តបន្ទាប់ ខាងមុខនាមរបស់គាត់មានអត្ថន័យយ៉ាងធ្ងន់ ។ ដូចជាអម្បូរ (ampūr), ពូជ (būj), ពង្ស (bans), ត្រកូល (trakūl), ជាតិ (Jāti), វង្ស (Vans), ដែលមានអត្ថន័យប្រហាក់ប្រហែលគ្នា (Synonymes), ដោយយោងទៅលើពាក្យ "គ្រួសារ, សន្តាន, ញាតិផៅ" ដែលមានអត្ថន័យ ខ្ពង់ខ្ពស់ទៅទៀតក្នុងសង្គម : គុណសម្បត្តិ (laqualité), ឧត្តុង្គឧត្តម (la

supériorité) ។ សក្ដីភាពនេះមាននៅក្នុងសទ្ទានុក្រម : អ្នកកវីខ្លួនគាត់បានបញ្ជាក់ថា គាត់មាន "អម្បូរ (ampūr), ពូជ (būj), ... ។ល។ គឺជាឫសគល់នៃគ្រួសារ ។

គាត់បានបញ្ជាក់ដោយខ្លួនគាត់ផ្ទាល់ថា គាត់មានពូជពង្សល្អ (bonne naissance), ហើយគេពុំសង្ស័យទេថា ដើម្បីលើកដម្កើងខ្លួនឯងទេ ប៉ុន្តែ ជាពិសេសទៅវិញ ដើម្បីលើកស្ទួយ ដម្កើងផៅពង្ស សន្តានរបស់គាត់ ដែលមានជាឧត្តមបិតា-មាតារបស់គាត់ ។ ទោះជាយ៉ាងណាក្តី ចំពោះអ្នកនិពន្ធទាំងអស់ដែលគាត់ស្ថិតនៅក្នុងសង្គមដ៏ខ្ពង់ខ្ពស់នេះ ក៏ជាច្បាប់ទូទៅគ្រប់ប្រទេស ទោះមានបំណងក្តីពុំមានបំណងក្តី ។

ម្យ៉ាងទៀត គាត់បញ្ជាក់ខ្លួនគាត់ថាជា "កវីបណ្ឌិត", (Kavipaṇḍit) គឺ -ជាអ្នកប្រាជ្ញសម័យគាត់, អ្នកអក្សរសាស្ត្រ ឬ ជាព្រឹទ្ធាចារ្យទៀតផង ។ -ថាគាត់ក្លាយទៅជាអ្នកមាន "តម្រិះអស្ចារ្យនិងវិទ្យា" (l'éloquence et la science) ។ -ថាជាព្រឹទ្ធាចារ្យដែលពោរពេញដោយចំណេះវប្បធម៌ជាឧបករអាចបង្កើត បម្រើក្នុងការបន្តចំណេះ និងទំនឹម ។ ភាពល្បីល្បាញរបស់គាត់នៅក្នុងសង្គមអាចហៅនាមរបស់គាត់ឲ្យលើសនិងពាក្យខ្ពង់ខ្ពស់មួយមាត់ថា "លោក" ដែលពាក្យដើមជាពាក្យសំស្ក្រឹត (Ces Messieurs) ។ មានកវីភាគច្រើនអាចឡើងឋានន្តរសក្តិដល់ខ្ពង់ខ្ពស់ទៀតក៏មាន នៅក្នុងសង្គមដោយសារទេពកោសល្យ (talents) របស់គាត់ ។ ព្រះមហាក្សត្រិយ៍ជ្រើសរើសអស់លោកព្រឹទ្ធាចារ្យទាំងនោះ ហើយទទួលយ៉ាងឧត្តុង្គឧត្តមឲ្យទៅជា "រាជបរិស័ទ" (rājaparisad) ហើយគាត់តាំងនៅជិតជុំជាក្រុមជាមួយព្រះសង្ឃ, ជាមួយព្រាហ្មណ៍ និងជាមួយឧត្តមមន្ត្រីនៃព្រះមហាក្សត្រិយ៍ទៀតផង ។ សក្តីភាពទាំងនេះ គេឃើញបញ្ជាក់យ៉ាងច្បាស់នៅក្នុងបុព្វកថានៃក្រម (Kram) ផ្សេងៗ ។

៤.២ ការរកិច្ចដល់សាសនា និង ជំនឿរបស់គាត់

ក្រោយពីការបង្ហាញក្នុងជំពូកដើមដោយស្ងប់ស្ងាត់ តែមានខ្លឹមសារយ៉ាងប្រសើរមក អ្នកកវីក៏សូមក្រាបថ្វាយបង្គំដល់ព្រះពុទ្ធ ដោយសេចក្តីសរសើរដ៏ខ្ពង់ខ្ពស់ក្រៃលែង និងថ្វាយបង្គំដល់ព្រះស្រីអារ្យ ដែលទ្រង់នឹងត្រាស់ដឹងនៅពេលអនាគត ។ បន្ទាប់មកទៀត ជាសំណូមពររបស់គាត់សុំឲ្យបានទទួលជោគជ័យជាធម្មតាដូចកំណាព្យរបស់គាត់ ។

យើងខ្ញុំសូមកត់សំគាល់បន្តិចថា នៅក្នុងវគ្គនេះ គាត់សង្កត់យ៉ាងខ្លាំងទៅលើទស្សនៈនៃព្រះពុទ្ធ

(Loi du Bouddha, Dharmma) ប៉ុន្តែប្រាកដជា គាត់ពុំចោលសោះទេនូវទស្សនៈព្រហ្មញ្ញសាសនា គឺ ត្រៃភេទ, (traibhed) ។ គាត់បានកំណត់ទៀតថា កំណាព្យរបស់គាត់ទុកដូចជា "ច្បាប់" (Cpāp') (វគ្គទី២) ដើម្បីជាសេចក្ដីចំរើនតាមគន្លង និងវិធីពីបូរាណ ។ គាត់បានបញ្ចេញពោរពេញទៅដោយ "សទ្ធា" (saddhā) ចំពោះព្រះអង្គដែលទ្រង់គង់លើកំពូលបល្ល័ង្កដ៏អស្ចារ្យ ដោយគាត់គ្រាន់តែបានថ្វាយបង្គំគោរពដោយអាលោះអាល័យ គ្រាន់តែបានឃើញព្រះអង្គលើបល្ល័ង្ក ពុំបាន ស្ដាប់ឮព្រះអង្គសំដែងព្រះធម៌ (sa Loi dharmma) ឡើយ ។ ចាប់តាំងពីវគ្គទី២៤មក អ្នកកវីបានប្រកាសយ៉ាងឆាប់រហ័សតែម្ដង ប្រកាសអំពីប្រភេទស្នាដៃរបស់គាត់ និងស្ងូត្រជម្លើងសរសើរដល់ប្រាសាទ (prāsād), ដោយសង្កត់យ៉ាងខ្លាំងថា ប្រាសាទនោះត្រូវស្ថាបនាឡើងតាមបញ្ជានៃព្រះឥន្ទ្រ ដើម្បីទុកឲ្យបុត្ររបស់ទ្រង់ជាមនុស្សនាម "ព្រះកេតុមាលា" (Braḥ Ketumālā) ។ ប្រាសាទនេះត្រូវសាងតាមគម្រូឲ្យដូចជាប្រាសាទពេជ្ជយន្ត (Bejayant) នៃស្ថានព្រះឥន្ទ្រ ដែលលោកកវីគាត់ចងក្រងឡើងតាមពាក្យឃ្លាធម្មតារហូតដល់វគ្គទី៨៤ ។ បន្ដពីនោះទៅ គាត់ចាប់និពន្ធអំពីការស្ថាបនាប្រាសាទអង្គរវត្ត, មហារាជវាំងនៅលើដីនេះដែលមាន "ព្រះពិស្ណុការ" ជាមេបញ្ជាការធំនៃការសង់នោះ ។ បន្ទាប់មកទៀត ជាការអត្ថាធិប្បាយយ៉ាងវែងអំពីប្រាសាទ (prāsād) ធ្វើឲ្យពីរោះយ៉ាងអស្ចារ្យជាប់ត្រចៀក បង្កើតការលើកសរសើរ បង្កើតការបត់បែនឃ្លាប្រយោគ និងមានវគ្គផ្ទួនគ្នាទៅមកត្រង់ចំណុចដែលពេញចិត្តរបស់គាត់ ។ ប៉ុន្តែ មានវគ្គខ្លះមានទម្ងន់ ហើយមានពេលខ្លះក៏មានចាប់ចុងប្រយុងដើមដែរ តែជាធម្មតានៃការនិពន្ធនាសម័យនោះ (ដោយពុំបានរៀបចំគម្រោងទេ?) ។

ខាងក្រោមនេះ ជាប្រធានខ្លះដ៏មានតម្លៃរបស់កវី :

-ស្ថាបត្យកម្មនៃប្រាសាទ (Architecture du prāsāda) ដែលដំបូលសង់ដោយកំពូលច្រូងច្រាងហៅថា "ប្រាសាទ" ដែរ ។

-តាមជញ្ជាំងមានចម្លាក់លំអដោយទេពអប្សរ ។

-តាមថែវមានចម្លាក់ក្រឡោតនៃមហារឿងរាមកេរ្តិ៍ខ្មែរ ។

-តាមថែវមានក្បួនដង្ហែព្រះមហាក្សត្រិយ៍ជាព្យុះយាត្រានៃវរហ៏សេនាពលរបស់ព្រះកេតុមាលា (ឬព្រះនាមពិតគឺ សូរ្យវម្ម័ទី២ ឬ បរមវិស្ណុលោក (Sūryavarmma ou Paramaviṣṇuloka) ។

-នៅទីបញ្ចប់ថែវដែលមានចម្លាក់ក្រឡោតចែងអំពីស្ថានសួគ៌ និងស្ថាននរក ។

លោកអ្នកអាន ឬ អ្នកស្ដាប់ខ្លះបានបណ្ដែតអារម្មណ៍ឲ្យពុះកញ្ជ្រោលទៅតាមវិធីនិពន្ធរបស់កវីគឺ :

-បណ្ដែតអារម្មណ៍ស្រមើស្រមៃជាមួយនាងទេពអប្សរនាស្ថានត្រៃត្រឹង្សាគឺស្ថានសួគ៌នៃព្រះឥន្ទ្រតាមរយៈចម្លាក់បដិមានៃអង្គរវត្ត ។

-ផ្ដុំអារម្មណ៍ ក្នុងការសរសើរយ៉ាងលើសលុបទៅលើស្ថានសួគ៌ នាំឲ្យភ្ញាំងភ្ញឹកស្មារតីដល់ភាពល្បីល្បាញរន្ទឺ (Kerti, gloire) របស់ព្រះមហាក្សត្រិយ៍សម័យអង្គរ។ ពីសភាពដែលពុះកញ្ជ្រោលយ៉ាងខ្លាំង, យ៉ាងចាប់ចិត្ត ត្រូវស្ងប់ស្ងាត់យ៉ាងរហ័សមកវិញ ។ ហេតុអ្វី? ហេតុតែស្ដាយ, ស្រណោះ ។

ដើម្បីសង្រួមយោបល់នៃកំណាព្យដ៏ជោគជ័យនោះមកគឺ មានតែពីរវគ្គ នៅទីបញ្ចប់ដែលពោរពេញដោយ "សុភមង្គល និង សន្តិភាព" (Bonheur et de la paix) ។

៥. ឆ្នាំនិពន្ធ

លំនាំដើមនេះ កវីផ្ដើមឡើងចែងអំពីថ្ងៃខែដែលគាត់និពន្ធ (La date) ។ ដើម្បីឲ្យដឹងប្រាកដច្បាស់ យើងខ្ញុំសូមអញ្ជើញអ្នកអានឲ្យទៅសិក្សាលើការស្រាវជ្រាវយ៉ាងល្បោះល្បាយមួយដែលលោកស្រីបណ្ឌិត ពៅ សាវរស បានធ្វើការស្រាវជ្រាវរួចហើយ និងបានចុះផ្សាយឲ្យដំណឹងក្នុងកំណត់មួយដែលបោះពុម្ពនៅឆ្នាំ១៩៧៥ (J.A, 1975, p. 119-24), ហើយដែលយើងខ្ញុំសូមរំឭកម្ដងទៀតខ្លះដូចតទៅនេះ គឺ : ឯក (Ek), បញ្ច (pañc), ចត (cat), ទោ (do), គឺ ១៥៤២ ស័ក ឆ្នាំវកនក្សត្រ, ត្រូវនិងគ.ស.១៦២០ ។

លោកស្រីបានល្បងជាពិសេសរហូតដល់បានជោគជ័យគឺ បំបែករកថ្ងៃខែដែលតម្រួតបង្កប់គ្នានៅក្នុងបុព្វកថានៃចំណាររនោះគឺ ១៥៤២ស័ក, ត្រូវនិងគ្រិស្តសករាជ១៦២០ ។ លោកស្រី បានជូនពត៌មានក្នុងវគ្គពិសេសនៃអង្គការមួយឈ្មោះថា : សូស៊ីយ៉េតេ អាស៊ីយ៉ាទិក (Société Asiatique) ហើយអង្គការនេះក៏រៀបចំបោះពុម្ពក្នុងព្រឹត្តិប័ត្រ "ហ្សួកណាល់ អាស៊ីយ៉ាទិក" (Journal Asiatique) ដោយចុះចំណងជើងថា : "កំណត់នៃការចុះថ្ងៃខែរបស់ល្បើកអង្គរវត្ត" (Note sur la date du Poème d'Angkor Vat, Journal Asiatique, t. CCLXIII, Fasc. 1-2, Paris 1975 : 119-24)

នៅកម្ពុជា តាំងតែពីឆ្នាំ១៩៧០ សហគមន៍អ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវអន្តរជាតិ បានចាត់ទុកសម័យសតវត្សទី១៧ថា ជាសតវត្សដែលមានពន្លឺ ដោយសារតាមរយៈអក្សរសាស្ត្រខ្មែរនៅខណៈនោះ : មានស្នាដៃបែកកំណាព្យសុភាសិត និងសិលាចារឹក (Silācārik) ជាច្រើន ។ ក៏ប៉ុន្តែ គេមើលឃើញ

ស្រពិចស្រពិលដល់សហគមន៍ខ្មែរនេះ ដែលចូលចិត្តនិភាទនៃព្រះពុទ្ធសាសនា ផ្នែកថេរវាទ ។ រីឯកាលពីដើមគេមានទំនៀមយ៉ាងខ្ជាប់ខ្ជួន តាមជួនគារបស់គេទៅលើឥទ្ធិពលនៃព្រះដទៃបើនិយាយឲ្យពិតទៅគឺ ព្រះក្នុងព្រហ្មញ្ញសាសនានេះតែម្តង ។ ទំនងដោយសារសហគមន៍ខ្មែរនេះ ពោកបាចបំបែកចំណោះរបស់គេក្នុងបំណងបង្កើតអ្វីៗផ្សេងទៀត ។ ដូច្នេះហើយ ទើបរឿងព្រេងនិទានល្បើកអង្គរវត្តដ៏ប្រណីតនេះ បានប្រសូតមានរូបរាងឡើងនៅប្រទេសកម្ពុជា ដោយមានមួយចំណែកផ្តាច់ចេញពីអច្ឆរិយទេពសម័យចាស់ ដែលមានប្រភពពីឥណ្ឌា ។ រឿងព្រេងដ៏ប្រណីតនេះបានខិតខំយ៉ាងខ្លាំង ពង្រីកខ្លួនឡើងតាមចលនាប្រវត្តិសាស្ត្រនាបច្ចុប្បន្ន, បន្ទាប់មកក៏បានខំដាំភ្ជាប់ខ្លួនទៅក្នុងវប្បធម៌ខ្មែរ ។

"ល្បើកនគរវត្ត" ជាស្នាដៃដ៏អស្ចារ្យដែលបន្ថែមពីនោះទៅទៀតមានថ្ងៃខែកាលប្បវត្តិច្បាស់ គឺ ១៥៤២ស័ក (គ.ស. ១៦២០) (សូមអានក្នុងអត្ថបទនេះ) ។

សម័យរឿងល្បើកអង្គរវត្ត ជាសម័យក្រោយ "រឿងរាមកេរតិ៍" បន្តិចមកហើយ ។ រីឯរឿងរាមកេរ្តិ៍ ជារឿងដែលមានទំហឹធំជាង ហើយលើសពីនោះទៅទៀតគឺ រឿងរាមកេរតិ៍នោះ មានលក្ខណៈជារឿងវប្បធម៌ជាតិផង ។

តទៅនេះ យើងខ្ញុំនឹងសុំបើកឆាកបង្ហាញប្រធាន រឿងល្បើកអង្គរវត្ត :

-អង្គរវត្ត ជាទីបូរីដែលសាងដោយស្នាដៃវិចិត្រនៃស្ថាបត្យករ "ព្រះវិស្ណុការ" តាមបញ្ជារបស់ព្រះឥន្ទ្រ ដើម្បីថ្វាយដល់ស្តេចមួយព្រះអង្គជាក្សត្រិយ៍ក្នុងប្រវត្តិរឿងព្រេងគឺ "ព្រះកេតុមាលា" ។

៦. កំណាព្យ និង ស្នាដៃរបស់កវី

៦.១ តាមឯកសារនៅសេចក្តីផ្តើម៤វគ្គ អ្នកកវីពុំបានបញ្ជាក់អំពីឈ្មោះបទដែលលោក និពន្ធនោះទេ ។ យើងខ្ញុំពិនិត្យពិច័យមើលទៅឃើញជា "បទកាកគតិ" [22] តាមកំណត់ចាប់ចុង ចួន ។

៦.២ ចាប់ពីវគ្គទី៤ទៅ លោកបានបញ្ជាក់អំពីឈ្មោះបទ គឺ "បទព្រហ្មគិត" [23] មានទាំងអស់ ៨២វគ្គ ។

៦.៣ រីឯ "បទកាកគតិ" [24] មានទាំងអស់ ៩៨វគ្គ ។

22 Roeské, M., Métrique khmère, Bat et Kalabat, Anthropos, VIII, 1913.
23 Roeské, M., Métrique khmère, Bat et Kalabat, Ibid.

៦.៤ និពន្ធជា "បទពំនោល" [25] មានច្រើនវគ្គ រហូតដល់ទាំងអស់មាន ៣៦៥វគ្គ ។

៦.៥ ចំណែកឯសេចក្តីបញ្ចប់២វគ្គ ក៏អ្នកកវីពុំបានបញ្ជាក់អំពីឈ្មោះបទដែរ ដែលយើងខ្ញុំពិនិត្យពិច័យមើលទៅគឺជា "បទព្រហ្មគិត" តាមកំណត់ចាប់ចុងចួនដែរ ។

ដូច្នេះ ជាសារុបទៅអត្ថបទស្នាដៃរបស់គាត់មានទាំងអស់ ៥៤៥វគ្គ ។ ពិតមែនហើយថាការចាប់ចុងចួនខ្លះពុំបានល្អសព្វគ្រប់ក្តី តែភាគច្រើនបានត្រឹមត្រូវហើយប្រសើរប្រពៃផង ។

គួរឲ្យកត់សម្គាល់ដែរថា តាំងពីឆ្នាំ១៦២០ គឺឆ្នាំដែលកវី ប៉ាង ខាត បាននិពន្ធរឿងនេះ រហូតមកដល់សម័យបច្ចុប្បន្នគឺ ក្នុងអំឡុង៣៨៧ឆ្នាំ (ជិតបួនសតវត្ស) បន្តមកនេះ ក្នុងអក្សរសាស្ត្រខ្មែរលោកកវី-និពន្ធនានា គាត់បានបង្កើនបទថ្មីៗបន្ថែមទៀត ដើម្បីសេចក្តីត្រូវការក្នុងការនិពន្ធកំណាព្យផ្សេងៗ (សូមអានកំណត់ឯកសារលេខ២៤ក្នុងអត្ថបទនេះ) ។ សញ្ញានេះបញ្ជាក់ឲ្យឃើញថា ការដុះដាល សាយភាយ រីកចំរើន និងមានជីវិតរស់រវើកនៃអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ ។ ឧទាហរណ៍ : "បទកង្កែបលោតកណ្តាលស្រះ", "បទសារថីទាញរថទី១", "បទនាគប្រែងឫទ្ធិ"... ជាស្នាដៃពិសេសរបស់ឧកញ៉ាសុត្តន្តប្រីជា ឥន្ទ ។ល។ ប៉ុន្តែ តាមការកត់សម្គាល់របស់យើងខ្ញុំ អស់លោកអ្នកកវីសម័យបច្ចុប្បន្នពុំសូវបានរាប់បញ្ចូលបទ ទាំងនោះទៅក្នុងស្នូនកំណាព្យរបស់គាត់ទេ ជាកត្តាមួយគួរឲ្យសោកស្តាយយ៉ាងខ្លាំង ។

ចំណងជើងល្បើកអង្គរវត្ត ដូចជាទន់ភ្ញន់ណាស់ យើងខ្ញុំទុកឲ្យឮសូរស័ព្ទបន្តទៅទៀត ដោយសារស័ព្ទនេះឮផ្ទែកបន្តិច តាមច្បាប់ដើមនៃអ្នកនិពន្ធ ។ ស័ព្ទនេះមានអត្ថន័យច្រើនមកពីពាក្យ "ល្បើក" ។ តាមលក្ខណៈនៃការបំបែកពាក្យ គឺពាក្យនេះមានឫសគល់ពីពាក្យ "លើក" ហើយពាក្យលើកមានន័យច្រើនទៀតយ៉ាងប្រសើរណាស់ផង :

-លើក (lever), ចិញ្ចឹម (élever), ទ្រទ្រង់ (soulever), យឹតយោង, បញ្ជើត (surélever), បរបាញ់, នេសាទ (lever le gibier, lever la nasse), គិតជញ្ជឹង (imaginer), សរសើរ, លើកដម្កើង (magnifier),

-សង់ (construire), សាង (bâtir), បង្កើត, ស្ថាបនា (édifier),

-និពន្ធ, សាងស្នាដៃអ្វីមួយ (concevoir un œuvre), ចងក្រងរឿងមួយ, តែងកំណាព្យ (composer

24 អៀង សាយ, មេកាព្យ, បណ្ណាគារ ម៉ី សុខ, ភ្នំពេញ ព.ស.២៥០៩, គ.ស.១៩៦៦ ។
25 អៀង សាយ, មេកាព្យ, បណ្ណាគារ និង ឆ្នាំបោះពុម្ពដ៏ដែល ។

un récit, un poème), រចនាគម្រូគម្រោងមួយ (créer des modèles), ប្រឌិត... ។ល។

បើតាមគំនិតនេះ និងតាមផ្នត់ដែក (infix) ២៦ អ្នកសិក្សាអាចបំបែកពាក្យឲ្យទៅជា “លើក” ឬ ចលនានៃ “លើក” បន្ទាប់ទៅនេះ ដែលគេជួបប្រទះជាញឹកញយ :

-ចលនានៃការ “លើក” ឡើង (fait d'élever), យីកយោង (surélever) ។ សរសើរ (éloge), លើកដម្កើង (gloirification), ។ លើកអន្ទាក់សត្វ, ប្រមាញ់ (rabatteurs de gibiers), ។

-ស្ថាបនា (édification) ។

-និពន្ធ, តែង, រៀបរៀង (រឿងព្រេងនិងព្រេងនិទាន, កំណាព្យ, សម្រាយ, ប្រវត្តិរឿងព្រេង, (conte, poème, fable, légende) ។ បើនិយាយអំពីសំពត់វិញ គេសំដៅថា “លើក” ដែរ “លើកគោម” ត្បាញ ។

វីលោកកវីយើងវិញ, គាត់ជាអ្នកនិពន្ធនោះ គាត់បានជ្រើសរើសពាក្យល្បើក ដែលមានអត្ថន័យទូលំទូលាយសម្រាប់ដាក់ “ចំណងជើង” នៃកំណាព្យរបស់គាត់ ។ បានន័យថាជា “កំណាព្យ” ប្រយោជន៍សូត្រលើកដម្កើង, សូត្រអំពីការស្ថាបនា ឬ សូត្រអំពីរឿងព្រេង ។

កំណាព្យនោះចែកជាជំពូកធម្មតាមាន ៣ជំពូក :

ក-សេចក្តីផ្តើម (វគ្គទី១ ដល់ ២៣)

ខ-អង្គសេចក្តី (វគ្គ២៤ ដល់ ៩៤៣)

គ-ការរំលឹកខាងចុងបង្អស់ ២វគ្គ និយាយឲ្យងាយថា “វគ្គបញ្ចប់” (ចប់, Cap' ou fin) ។ ការចងក្រងឡើងជា “បទ” (pad) សាមញ្ញ គឺកាកគតិ (Kākagati), ព្រហ្មគីតិ (Brahmagīti) និងពំនោល (Baṃnol) ។ បទនិមួយៗ មានការផ្លាស់ប្តូរតាមផ្នត់រឿង (តាមវគ្គ) គឺជាសាមញ្ញ ធម្មតាដែរ តែបទពំនោលឃើញមានច្រើនវគ្គជាងគេ ការនេះជាការត្រឹមត្រូវ ពីព្រោះពាក្យនេះបានអត្ថន័យ ថាកិច្ចប្រកាសឡើង, ការរៀបរាប់ (Narrer), សេចក្តីប្រកាសឡើង (សេចក្តីបន្ទឺឡើង, déclamer) ។

26 Voir LEWITZ, Saveros, «The Infix /-b/ in khmer», Austroasiatic Studies, Honolulu, II, 1976 : 741-60.

៧. និមិត្តរូបអង្គរនាសម័យកណ្តាល (ស.វ.ទី១៤ ដល់ ស.វ.១៨)

តាមសិលាចារឹកសម័យក្រោយអង្គរ (ស.វ.ទី១៤ ដល់ ស.វ.ទី១៨) ជាភាសាខ្មែរកណ្តាល ដែលត្រូវរកឃើញឡើង ពីគ្រប់ទីសទីនៃប្រទេសកម្ពុជា ភាគច្រើនដែលប្រសើរប្រណីតនោះ បានរំឭកឡើងតែអំពីបូជនីយដ្ឋានតំបន់អង្គរ ។ សិលាចារឹកទាំងនោះ មានចុះថ្ងៃខែ មានពីស.វ.ទី១៤ ដល់ ស.វ.ទី១៩ និង និពន្ធឡើងជា អត្ថបទរំឭកអំពីសាសនា (textes votifs) ដែលមានជាអាទិ៍គឺ លទ្ធិថេរវាទ ដែលយើងខ្ញុំបានប្រើពាក្យថា “សត្យាប្រណិធាន” (satyparaṇidhān) ។

លក្ខណៈទីពីរ ដែលសំខាន់នៅទីនេះដែរគឺ ប្រធាន “សំពះ” (Sambaḥ, pèlerinage) គឺក្នុងន័យបំពេញ “បុណ្យ” (actes de mérites, puṇy) ។

លក្ខណៈទីបី គឺបូជនីយដ្ឋានអង្គរនេះ ជាទីបំពេញបុណ្យ និង អំពើដ៏ល្អប្រសើរនៃប្រជារាស្ត្រ គឺថា តាំងពីសម័យដើមមកបូជនីយសក៏ទាំងនោះ តែងតែបានទទួលប្រជារាស្ត្រពុំដែលអាក់ខានទេ គឺគេនៅតែបំពេញកិច្ចគោរពបូជា រហូតរៀងមកគ្រប់ៗសតវត្ស ។

បន្ទាប់មកមានសិលាចារឹកតូចតាចទៀតនៅអង្គរ ដែលគេហៅថា “ចារខ្សៀក” (graffitti) ឥតបានចុះថ្ងៃខែទេ តែគេអាចគិតរយៈកាលដែលចារបាន គឺក្នុងស.វទី១៨ ។

មានសិលាចារឹកមួយផ្សេងទៀត ដែលគេទើបតែរកឃើញក្នុងបញ្ជីនៃក្រដាសប្រថាប់របស់សាលាបារាំងនៃចុងបូព៌ា (Ecole Française d'Extrême-Orient, E.F.E.O.) មានចុះថ្ងៃខែយ៉ាងច្បាស់គឺ : ពុទ្ធសករាជ២៤២៥ ឬ គ្រិស្តសករាជ១៨៨១ ដោយបានរកឃើញដប់ម្ភៃឆ្នាំមកហើយ នៅតំបន់បូជនីយដ្ឋានអង្គរធំ ។ សិលាចារឹកនោះបានឲ្យដឹងថា មានបូជនីយសក៏ពីរនាក់មក ពីរាជធានីភ្នំពេញបានជួបអ្នកដទៃ ដែលមកពីគ្រប់ខេត្តខ័ណ្ឌនៃកម្ពុជា ក្នុងគោលបំណងដូចគ្នាគឺ “មានជំនឿលើព្រះ និង គោរពព្រះ” ។

សិលាចារឹកទាំងនោះ ជាសក្ខីភាពបញ្ជាក់ឲ្យយើងបានដឹងម្យ៉ាងគឺអង្គរជារៀងរាល់ពេលទាំងអស់ជា “ព្រះនគរ” ឬជា “ព្រះអង្គរ” ឬ លើសពីនេះទៀតជា “ព្រះមហានគរ” (La grande cité sacrée) ។ សំណាដែលសរសេរយ៉ាងច្រើនជួយបញ្ជាក់ច្បាស់លាស់ប្រាកដ និងយ៉ាងសំខាន់ គឺក្រុមប្រភេទសិលាចារឹកនេះតែម្តង ។

អង្គរក្នុងសម័យចាស់មាននាមថា “យសោធរបុរៈ” (ជោគជ័យ, la gloirieurse) ដែល

ជាស្នាព្រះហស្តនៃព្រះមហាក្សត្រិយ៍ ព្រះនាមថា ព្រះបាទយសោវរ្ម័ទី១ ។ ទីក្រុងនេះ បានត្រូវ កវី-បណ្ឌិត សម័យនោះស្គាល់យ៉ាងច្បាស់លាស់តាមពាក្យខ្មែរ និងបំព្រួញខ្ទីពីពាក្យមួយទៅពាក្យមួយ គឺ : មហានគរ ហៅទៅជា ស្រីសុធរ (Srī Sudhar) ក្នុងសិលាចារឹកទំនើបនៃអង្គរវត្ត (IMA 16, B : 20) ។ អ្នកប្រវត្តិសាស្ត្រយើងមុន ក្នុងខណៈនោះ មានលោកសឺដេស ហ្សក (Cœdès George) បន្ទាប់មក គ្រោស្លីយេ បែរណា-ហ្វីលីព្ព (Groslier Bernard Philppe) បានអនុមត្តិពេញសិទ្ធិត្រឹមត្រូវថា នាមនៃក្រុងនេះ បានត្រូវព្រះមហាក្សត្រិយ៍សម័យក្រោយអង្គរ យកមកប្រតិស្ឋនាមនៃរាជធានីសម័យកណ្តាល នៅភាគខាងត្បូងវិញ : "ស្រីសុធរ" ឬ "ស្រីសន្ធរ" ។

ប៉ុន្តែ នាមប្រាកដនៃបុរីនេះពុំអាចកែប្រែបានគឺ "ឥន្ទ្រប្រស្ថ" ពីព្រោះគេប្រទះឃើញនៅលើអក្សរសរសេរក្នុងការនិពន្ធអក្សរសាស្ត្រ ឬការនិពន្ធច្បាប់-ក្រឹត្យផ្សេងៗ (សូមរំឭកថាព្រះបាទអង្គឌួង ក៏បានបញ្ញត្តឲ្យគេបោះពុម្ពលើប្រាក់ឈ្មោះរាជធានីនេះក្នុងរាជ្យព្រះអង្គ ហើយរយៈពេលនោះគ្រាន់តែសរសេរទៅជាឥន្ទ្របត្ថវិញ ជាភាសាបាលី) ។

ក្រោយពីនោះ យើងខ្ញុំសូមរំឭកថា លោកស្រីបណ្ឌិតពៅ សាវរស បានចំណាយពេលយ៉ាងសន្ធឹកសន្ធាប់ដើម្បីពិចារណា និងបានអនុមត្តិយកនាមដែលអតីតព្រះមហាក្សត្រិយ៍បានប្រសិទ្ធិនាមឲ្យទីក្រុងដែលបានស្ថាបនាក្រោយសម័យអង្គរ [27] ។

ឥន្ទ្រប្រស្ថ ជានាមបុរីមួយក្នុងចំណោមនាមបុរីផ្សេងៗ ក្នុងរឿងមហាភារត ដែលជារឿងដែលខ្មែរស្គាល់យ៉ាងច្បាស់ក្នុងសម័យចាស់បើតាមគេដឹង ។ ពីព្រោះ គេប្រទះឃើញមានចារក្នុងសិលាចារឹកនូវនាមឋាននេះ ។ ក្រោយមករឿងមហាភារតនេះត្រូវរលុបរលាយពីវិញ្ញាណ ពីការនិពន្ធនៃកវី-បណ្ឌិត និង អំពីសិល្បៈនាសម័យកណ្តាលនៅកម្ពុជា ។ ជាការពិតហើយ គឺនាមទាំងនេះត្រូវបានបង្កប់យ៉ាងជ្រៅនៅក្នុងអារម្មណ៍ទាំងអស់គ្នា ទាំងក្នុងសង្គម ។

ក្នុងសាវតារវត្តសម្បុក ១៥២៣ស័ក ឬ គ.ស.១៦០១ ព្រះនគរត្រូវគេហៅឈ្មោះថា : "ស្រីឥន្ទ្រប្រត្ថ គុរុរដ្ឋ" (ជោគជ័យនៃឥន្ទ្រប្រស្ថ នៅគុរុក្សេត្រ, Le glorieux indraprașthа du Kurukșetra) បរិយាយអំពីនាមយ៉ាងជាក់ច្បាស់ ។

27 [ពៅ សាវរស, មុខបាឋៈ (ការសិក្សាផ្ទាល់ និងការសន្ទនាជាមួយគ្រូ), ថ្ងៃទី១៧ ខែមេសា ឆ្នាំ ១៩៩៨] ។

-ប្រការទីពីរទៀត ពពួក "សិលាចារឹកទំនើប សម័យស.វ.ទី១៦ ដល់ ស.វ.ទី១៨ នៅអង្គរបានឲ្យឈ្មោះ បុរីនេះដូចគ្នាថា : ឥន្ទ្រប្រស្ថ / ឥន្ទ្របត្ថ, (Indraprașth / Indrapath) ។ បានន័យថា "ឋានព្រះឥន្ទ្រ" [28] (ប្រាកដហើយកាលៈទេសៈនៃវីរភាពដែលបានបញ្ជាក់នៅក្នុងសាវតារ ពុំបានប្រើទូទៅទេ ដែលឲ្យគេជឿថា នាមនៃក្រុងនោះបានប្រើប្រាស់ទូទាំងប្រទេស) ។ បើសិនជាពេលនេះ មានសហគមន៍ណាចង់និពន្ធឡើងវិញនូវប្រវត្តិនៃមហានគរ គេអាចហៅបុរី ដែលមានឈ្មោះថា ជាស្ថាននៃព្រះឥន្ទ្រនោះក៏បានគ្មានអ្វី ដែលអាចឃាត់ឃាំងមិនឲ្យហៅក្រុងនោះថា "ឥន្ទ្រប្រស្ថ" នោះទេ (សូមអានវគ្គទី១៣៧ក្នុងកំណាព្យ) ។ ពីព្រោះ បុរីនេះមានអត្ថន័យយ៉ាងល្អ អាចក្រសោបត្រឹមត្រូវជាមួយរឿងព្រេង "ស្ថានព្រះឥន្ទ្រ" គឺល្បើកអង្គរវត្ត ។

ម្យ៉ាងវិញទៀត មានស្នាដៃខ្លះនៃពុទ្ធសាសនិកបានកែពាក្យជាភាសា "បាលី" ដើមប្រើក្នុងខណៈនោះថា "ឥន្ទបត្ថ" បើតាមឯកសាររបស់យើងខ្ញុំវិញ ពាក្យបាលីអាចគ្របដណ្តប់ទៅលើពាក្យសំស្រ្កឹត យ៉ាងងាយរហ័ស ពីព្រោះ "ស័ព្ទ" ក្នុងភាសាបាលីអាចជិតដិត និងស័ព្ទនៃភាសាខ្មែរ (សូមអានក្នុងវគ្គនេះផង) ។

ទោះបីម្តេចម្តាក្តី រាជធានីចាស់នៅតែបន្តជីវិតរស់រវើក សូម្បីតែមានឈ្មោះមួយផ្សេងទៀតក៏មែនពិត ប៉ុន្តែ កំរិតចាប់អារម្មណ៍ និងការនឹកភ្នានៃសង្គមខ្មែរនៅមានជានិច្ច ។ គឺដោយសារអារម្មណ៍ និករឭកសម័យឥន្ទ្រប្រស្ថ ឬ ឥន្ទ្របត្ថ នោះនៅនាចុងស.វ.ទី១៥ និងដើម ស.វ.ទី១៦ រៀងមកនោះហើយ ទើបនៅស.វ.ទី១៧ កវី ប៉ាង តាត យើងគាត់ក៏ចាប់កត់ត្រា ឈ្មោះរាជធានី និងនិពន្ធកំណាព្យរឿងព្រេងនោះ (សូមអញ្ជើញអានអត្ថបទ) ។ បន្ទាប់មកទៀត នៅក្នុងស.វ.ទី១៨ មានបូជនីយេសក៏ម្នាក់ (អ្នកទៅថ្វាយបង្គំព្រះ) មានបំណងចង់ចារពណ៌នារឿងនិទាននេះឡើងនៅនិងប្រាសាទ តែពុំបានសម្រេចតាមបំណងទៅវិញ ដោយពុំដឹងពិតអំពីមូលហេតុអ្វីឡើយ ។ ហើយតាមការចារខ្សៀកបន្តិចនោះគេអាចអានបានឈ្មោះនោះថា "មហាឥន្ទ្របថ" (IMA 40 / K. 302, dans NIC III, p. 268) ។

ក្រោយពីការសិក្សាអំពីនាមបុរីព្រះនគរនេះមក យើងខ្ញុំសូមសង្រួមស្មារតីទៅលើ "អង្គរវត្ត"

28 យោងតាមនាម បុរីអង្គរ ដែលហៅថា ឥន្ទ្រប្រស្ថ ? ឥន្ទ្របត្ថ នេះហើយ ទើបអ្នកនិពន្ធយើងបានចាត់ព្រះមហាក្សត្រិយ៍ថា ជាព្រះឥន្ទ្រ ឬ ជាបុត្រព្រះឥន្ទ្រដែរ, ហើយក៏ចាត់ទុកអគ្គវិស្វករថា ជាព្រះវិស្វកម្មទេវបុត្រ ឬ ព្រះវិស្ណុការ ដូចយើងបានឃើញក្នុងរឿងល្បើកអង្គរនេះស្រាប់ ។

ពីព្រោះជាប្រធានសំខាន់នៃកំណាព្យ ហើយយើងខ្ញុំសូមល្បងអានតាមឈ្មោះទាំងនោះ ដើម្បីវាយតម្លៃអត្ថន័យនៃបូរីអង្គរ ក្នុងអារម្មណ៍របស់យើងគ្រប់គ្នាក្នុងសហគមន៍នេះ ។

អង្គរវត្តជាឈ្មោះដែលរន្ទឺល្បីទូទៅ និងប្រើប្រាស់ច្រើន ប៉ុន្តែ ប្រជារាស្ត្រផ្ទាល់ខ្លះហៅ "អង្គរតូច", (petit Aṅgara) ព្រោះតូចជាងអង្គរធំ ។ ឈ្មោះនេះពុំមែនយោងទៅលើតូចតាច ស្តួចស្តើងឡើយ ប៉ុន្តែ ន័យសំដៅទៅលើកំពែងព័ទ្ធជុំវិញឯណោះទេ ។ រីឯខាងសម្ផស្ស បើប្រៀបផ្ទឹមទៅ និងប្រព័ន្ធប្រាសាទថ្លុងច្រាងនៃ "អង្គរធំ" ឃើញថា "អង្គរតូច" នេះមានទ្រង់ទ្រាយ : ហ្មត់ហ្មង, ល្អពិចិត្រ, សម្រិតសម្រាំង, សម្ផស្សប្រណីត, ប្រឡឹង, ទន់ភ្លន់... ដែលគេឯងស្គាល់ទាំងសាកលយ៉ាងប្រណីតគឺ "អង្គរវត្ត" បានជាហៅនាមថា អង្គរវត្ត ព្រោះមានសាងវត្តព្រះពុទ្ធសាសនានៅជិតជុំគ្នានិង "អង្គរ" ដែលជាព្រះវិហារនៃព្រហ្មញ្ញសាសនា គឺជា "ប្រាសាទ" [២៩] នោះឯង ។

បើតាមយើងខ្ញុំដឹង មានតែឈ្មោះ "អង្គរវត្ត" ឬ "នគរវត្ត" នេះទេដែលយើងបានឃើញ គេបញ្ចេញច្រើនក្នុងកិច្ចការនិពន្ធនានា នៃកវី-អ្នកអក្សរសាស្ត្រ តែពាក្យ "អង្គរតូច" (Aṅgara Tūc) គ្មានដែលឃើញបញ្ចេញសោះទេ ។

អ្នកប្រាជ្ញអក្សរសាស្ត្រសម័យអង្គរ ឲ្យឈ្មោះប្រាសាទថា "ព្រះពិស្ណុលោក" (Braḥ Bisṇuloka) ឈ្មោះនេះ គេឃើញមានបញ្ចេញឡើងក្នុងសិលាចារឹក ដែលចារភ្ជាប់នៅនិងប្រាសាទនោះ ។ ឈ្មោះនេះហើយដែលគេប្រកាសឡើង នៅពេលដែលគេមកធ្វើបូជនិយេសន៍ ដើម្បីបំពេញបុណ្យកុសលម្តងៗ ។ គេឃើញច្បាស់នៅក្នុងសិលាចារឹកទំនើបនៅអង្គរ លេខពីរ (IMA. 2) ជាសិលាចារឹករបស់ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋា បានបញ្ចេញឲ្យដឹងថា មានធ្វើបូជនីយេសិ៍ កីបំពេញបុណ្យហើយ "ព្រះអង្គបានផ្តើមធ្វើការផ្ទុសផុល" "ព្រះពិស្ណុលោក" ជាបូរាណប្រាសាទ នៃប្រទេសកម្ពុជាទៀតផង ដើម្បីឲ្យមានសណ្ឋានល្អពណ្ណរាយដូចពីអតីតកាល" [៣០] ។

ផ្សេងពីនោះទៀត មានព្រះនាមមួយទៀត ដែលពុំមែនចាត់ទុកថាជារឿងព្រេង ឬអច្ឆរិយឡើយ គឺជាព្រះនាមប្រវត្តិសាស្ត្រ ពីព្រោះមហាក្សត្រិយ៍ដែលបានស្ថាបនា "ប្រាសាទអង្គរវត្ត" គឺព្រះបាទសូរ្យវរ្ម័ទី២ ។ តាមជំនឿសាសនា ព្រះមហាក្សត្រិយ៍អង្គនេះ លុះទ្រង់សោយទីវង្គតទៅ "ព្រះអង្គទ្រង់យាងទៅកាន់ស្ថានព្រះវិស្ណុ"(au ciel de Viṣṇu) ឬ "វិស្ណុលោក" (Viṣṇuloka) ។ ព្រះបច្ឆាមរណនាមនេះ គេបានឃើញបញ្ចេញឡើងនៅក្នុងសិលាចារឹក ហើយមានការផ្លាស់ប្តូរខ្លះ តែពុំមានអ្វីគួរឲ្យយកចិត្តនោះទេ រវាងពាក្យ "បរមវិស្ណុលោក" ឬមហាវិស្ណុលោក (Paramaviṣṇuloka ou Mohaviṣṇuloka) ។ ព្រះបច្ឆាមរណនាមខាងដើមនេះ បានបញ្ចេញឲ្យឃើញតាមរយៈសិលាចារឹកពីរដែលចារនៅទន្ទឹម និងចម្លាក់ក្រឡោតភ្ជាប់ជញ្ជាំងប្រាសាទនាសតវត្សទី១៦ ។ ប្រាសាទអង្គរវត្តស្ថិតនៅល្អល្អះឥតខ្ចោះ ដែលកម្រមានក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រនៃកម្ពុជា ទោះទាំងនៅតំបន់ផ្សេងៗទៀតក្តី ។

រហូតមកដល់សតវត្សទី១៦ នាមនៃប្រាសាទ គឺព្រះវិស្ណុលោក, បរមវិស្ណុលោក ឬមហាវិស្ណុលោក ដែលសាងដោយក្សត្រិយ៍អង្គរនេះបានក្លាយទៅជាព្រះនាមរបស់ទ្រង់ ហើយបានល្បីល្បាញជាលំដាប់លំដោយមក ។

នៅក្នុងសង្គម-វប្បធម៌របស់យើង មានព្រឹត្តិការណ៍មួយដទៃទៀតគឺ នៅកំឡុងពាក់កណ្តាលនៃសតវត្សទី១៦ បើតាមការពិតប្រវត្តិរឿងនិទានបានកកើតច្បាស់ស្រេចទៅហើយៗ ក៏បានមកតភ្ជាប់ជាមួយប្រវត្តិសាស្ត្រ ដើម្បីថ្លៃប្រវត្តិសាស្ត្រនេះ ឲ្យចូលទៅក្នុងការស្រមើស្រមៃរបស់ប្រជានុរាស្ត្រ ។

នៅសម័យកណ្តាល (ស.វ.ទី១៤ ដល់ ស.វ.ទី១៨) នៅប្រទេសកម្ពុជា គេសង្កេតឃើញមានគំនិតលើករឿងបញ្ចូលផ្សំនិងការលាយឡំគ្នានេះច្រើនណាស់ ។ បើគិតឲ្យដល់ជម្រៅទៅប្រវត្តិបែបនេះ គឺមានស្ថានភាពប្រហាក់ប្រហែលគ្នា ទៅនិងប្រវត្តិរឿងព្រេងនៃប្រទេសខ្លះទៀត ក្នុងពិភពលោកដែរ ។

អ្នកនិពន្ធ "សិលាចារឹកទំនើបនៅអង្គរវត្ត", (IMA.16) លេខ១៦ បាននិពន្ធទុកថា ការបំពេញបុណ្យបានប្រព្រឹត្តិឡើង ដោយមានបូជនីយេសក៏សន្ធឹកកុះករ ។ ការបំពេញបុណ្យបានធ្វើនៅក្នុងព្រះមហាបូរីឥន្ទ្រប្រស្ថស្រីសន្ធរដ៏ខ្ពង់ខ្ពស់នៃព្រះវិស្ណុ" [៣១] ។ មានឃ្លាដ៏ល្អមួយទៀតនៃសិលាចារឹកនោះចារថា "ព្រះវិស្ណុដ៏កំពូលនៃព្រះមហាបូរីឥន្ទ្រប្រស្ថ ស្រីយសោធរៈ" ។

ការយកនាមព្រះមហាក្សត្រិយ៍មកដាក់ឈ្មោះបូរីអង្គរនោះ មានតាំងតែពីកាល "ប្រសិទ្ធិនាម" ប្រាសាទកាលពីសម័យចាស់ម្ល៉េះ ។

29 [ពៅ សាវរស, មុខបាឋៈ, ថ្ងៃទី១៩ ខែមករា ឆ្នាំ១៩៩៥] ។
Pou, Saveros, «Les noms des Monuments khmers», *BEFEO*, t. LXXVIII, 1991 : 203-24.

30 Pou, Saveros, «Inscriptions Modernes d'Angkor», IMA.2, *BEFEO*, t. LVII, Paris 1970 : 103.

31. Pou, Saveros, «Inscriptions Modernes d'Angkor», IMA.16, *BEFEO* t. LIX, Paris 1971.

ការប្រសិទ្ធិនាមបានត្រូវរាយបន្តបន្ទាប់មក តាមរឿងនិទានដោយលាយឡំពីនាមមួយទៅនាមមួយទៀត : ស្ថាបត្យករមួយអង្គ មាននាមថា "វិស្វកម្ម" ដែលត្រូវបានព្រះឥន្ទ្របញ្ជូនឲ្យមកស្ថានមនុស្សលោកនេះ ដើម្បីមកធ្វើមេបញ្ជាការនៃសំណង់ ។ យើងខ្ញុំសង្កេតឃើញថា ព្រះនាមនោះត្រូវប្តូរទៅវិញថា "ព្រះពិស្ណុការ" (Braḥ Bisṇukār) ។ ព្រះនាមដូច្នេះ អ្នកស្រុកហៅលាយឡំថា "ព្រះពិស្ណុការ" ។ វិស្វកររបស់ព្រះឥន្ទ្រនោះទៅ ជាមួយព្រះបច្ឆាមរណនាមនៃព្រះមហាក្សត្រិយ៍ដែល ព្រះអង្គទ្រង់បានសាងប្រាសាទ "ព្រះវិស្ណុលោក" ។ ក្រោយមកព្រះនាមនេះ គេឃើញមានចារបញ្ចេញឡើងនៅក្នុងសិលាចារឹកខ្មែរ នៅឯក្រុងសុខោទ័យ (Sukhoday) នាសតវត្សទី១៤ តែនៅសម័យនោះ បូរីអង្គរនៅត្រឹមត្រដែតនៅឡើយ (នៅស្រុកសៀមសព្វថ្ងៃមានខែត្រមួយឈ្មោះខែត្រពិស្ណុលោក) ។ យើងបានសំគាល់ឃើញថា ប្រវត្តិផ្សេងៗ បានខ្ទុកដោយអច្ឆរិយដោយងាយៗពេកណាស់ ។ ដូច្នេះ យើងសូមវិភាគដូចតទៅ : ព្រះមហាក្សត្រិយ៍សូរ្យវម៌្មទី២ បានបំពេញសកម្មភាព, បានសាងស្ថាបត្យកម្មរបស់ទ្រង់ គឺ "ប្រាសាទអង្គរវត្ត" ឬអាចហៅម្យ៉ាងទៀតថា "ព្រះកិរតិ, សំស្រ្កឹត, (ខ្មែរចាស់, ខ្មែរទំនើប "កេរតិ៍=កេរ្តិ៍") ។

ក្រោយពី "ព្រះអង្គទ្រង់យាងទៅកាន់ស្ថានព្រះវិស្ណុ" (rejoint le monde de Viṣṇu), ប្រជារាស្ត្រខ្មែរបត់ផ្លូវកែងយ៉ាងងាយ ដោយមានលំអានស្រាប់ផង អំពីស្ថាបត្យកម្មដែលមានបញ្ជាពីព្រះឥន្ទ្រ ហើយសាងឡើងដោយស្ថាបត្យករនៃព្រះឥន្ទ្រ គឺព្រះវិស្វកម្មទេវបុត្រ ដែលខ្មែរបានសម្រួលព្រះនាមថា "ព្រះពិស្ណុការ" ដើម្បីឲ្យបានសមស្របជាមួយព្រះបច្ឆាមរណនាមនៃព្រះមហាក្សត្រិយ៍ ។ តើមានអ្វីទៀត ដែលសម្របតាមធម្មជាតិក្នុងការធ្វើឲ្យស្រមើស្រម៉ៃក្នុងបំណងភ្ជាប់ ព្រះមហាក្សត្រិយ៍ទៅជាទេព ដូចប្រជារាស្ត្រខ្មែរមានបំណងនេះ [៣២] ។

ការបញ្ចូលឲ្យទៅជារបស់មួយ (រូបតែមួយ) វិស្ណុលោក ពិស្ណុការ (Viṣṇu Bisṇukār) បង្កើតឡើងដោយបញ្ញាមនុស្សដែលគេមានបំណងយ៉ាងខ្លាំងចំពោះអច្ឆរិយវត្ថុឲ្យទៅជាព្រះទេពទាំងឡាយ ក្រោយពីមរណភាពនៃមនុស្សនោះ នេះជាព្រឹត្តិការណ៍វប្បធម៌ជាក់ស្តែង និងមានតែក្នុងសង្គមខ្មែរសម័យចាស់ ។ ការបញ្ចូលផ្សំប្រភេទ នេះបានបង្ហាញឲ្យមានជាសក្ខីភាពសម្បូរ និង ត្រេកត្រអាលយ៉ាងខ្លាំងអាចទាញយកឱកាសបានគ្រប់ពេលទាំងអស់ ។ ផ្ទុយវិញទៀត ទោះទាំងសហគមន៍ដទៃក៏មានការឆក់ឱកាសដូចគ្នា ។

32. [ពៅ សាវរស, មុខបាឋ:, ថ្ងៃទី២៨ ខែវិច្ឆិកា ឆ្នាំ២០០០] ។

ការធ្លាក់ចុះដុនដាបនៃព្រះនគរនាសតវត្សបន្ទាប់មក ជម្រុញឲ្យមានការច្របូកច្របល់កាន់តែខ្លាំងបង្កើតការរិះគិតប្រឌិត "រឿងព្រេងល្បើកអង្គរវត្ត" ហើយបានពន្រាយពាសពេញដោយនិយាយតៗគ្នាមុនពេលនិពន្ធឡើងជាសំណេរទៅទៀត ។ នៅសតវត្សទី១៧ គឺនៅអង្គរនោះហើយ ដែលជាកន្លែងនិពន្ធឡើងនូវរឿង "ល្បើកអង្គរវត្ត" ។ ល្បើកអង្គរនេះ ដូចយើងបានប្រទះឃើញពីខាងលើហើយថា ល្បើកនេះកើតឡើង ដើម្បីសូត្រសរសើរដល់ជោគជ័យនៃប្រាសាទ ។ នៅសម័យនោះបូជនីយសក៏បានមកកាន់ទីនេះយ៉ាងគគ្រឹក គគ្រេងនៅបរិវេណអង្គរ, បានមកពីទីជិតទីឆ្ងាយក្នុងបំណងមកធ្វើបុណ្យគោរពព្រះពុទ្ធសាសនានិកាយថេរវាទ ។ មានអ្នកបំពេញបុណ្យខ្លះទៀត ឆ្លៀតចារនៅលើថ្មអង្គរនូវប្រវត្តិខ្លីៗ សំខាន់ៗនៃការធ្វើបុណ្យនេះ ។ សំណាដៃជាអត្ថបទសិលាចារឹកទំនើបអង្គរវត្តនេះ (IMA), សម្រាប់ជាប្រវត្តិសាស្ត្រប្រត្យក្សដល់មនុស្សជាតិទាំងអស់ ។ បូជនីយសក៏ទាំងនោះពុំមែនប្រាថ្នាចារទុកជាអក្សរសាស្ត្រ ឬ សិល្បៈឡើយ គោលបំណងតែមួយគត់ដែលយើងត្រូវចងចាំ និងដឹងគឺ "សទ្ធា" (la foi) ។ សទ្ធា (Saddhā) នេះហើយ ដែលតម្រូវឲ្យបូជនីយសក៏ទាំងអស់មកបញ្ចេញនូវសច្ចៈ (Satya, sacca, la vérité) ។ ប៉ុន្តែ ភាពឧត្តុង្គឧត្តម និងជ័យជោគរបស់អង្គរពុំអាចទប់ស្កាត់នូវការថ្លែងសរសើរបញ្ចេញស្នេហ៍ កំណាព្យនូវការរំជើបរំជួលគោរពដល់ព្រះនគរដ៏ប្រសើរនេះបានឡើយ ។

សិលាចារឹកទំនើបអង្គរ លេខ២ (IMA.2) បានអត្ថាធិប្បាយយ៉ាងច្បាស់អំពីការបំពេញបុណ្យរបស់ព្រះមហាក្សត្រិយ៍ជ័យជេដ្ឋា (ជេដ្ឋា) : *ព្រះពិស្ណុលោក ឝ ជា ស្ថាន ជំនុំ នៃទេវតា មហាក្សត្រ មហាព្រហ្មឫសី សិទ្ធសក្តិ នុ ទេពរក្ស បិត្រគណៈ ផោង ស្បង គ ជំនុំ សមុគ្គតា,* បានន័យថា "ព្រះពិស្ណុលោក គឺជាកន្លែងស្ថានប្រជុំអស់ទាំងព្រះអទិទេព, ព្រះដ៏ធំនៃព្រហ្មញ្ញសាសនា, ព្រះមហាឫស្សីខាងព្រហ្មញ្ញសាសនាដែលពោរពេញដោយតេជះ, ព្រះអ្នករក្សាទឹកដី និងក្រុមព្រះឯទៀតមកប្រជុំសភានៅទីនេះ" [៣៣] ។

សេចក្តីប្រកាសឡើងផ្ទួនៗ នេះជាសក្ខីភាពបញ្ជាក់ឲ្យឃើញថា ប្រាសាទអង្គរស្ថិតនៅក្នុងអារម្មណ៍របស់ខ្មែរ តាំងពីសម័យបុរាណកាលមក ។ ក្នុងបរិវេណអង្គរមានព្រះវិហារពុទ្ធសាសនា វត្តអារាមដែលមានព្រះភិក្ខុសង្ឃគង់នៅ បើកឲ្យអ្នកខ្មែរធ្វើបុណ្យឧទិសកុសល នឹកដល់ព្រះពុទ្ធសក្យ

33 Pou, Saveros, op. cit, *BEFEO*, t. LVII, Paris 1970 : 103.

មុនីទៀតផង ។ ប្រាសាទ ដែលជាកេរ្តិ៍អាករនៃសម័យអតីតកាលនោះ ឥឡូវនេះ ត្រូវបានទ្រទ្រង់រក្សាដោយពុទ្ធសាសនិកដោយហេតុថា : ប្រាសាទជាទីស្ថាននៃព្រះដទៃទៀតជាច្រើនផង (devatā) និងមានវត្តនៃព្រះពុទ្ធសាសនា ព្រមទាំងពពួកក្រុមទេវតាផង ជាពិសេសព្រះទាំង៤ក្រុមនេះ :

ក-ព្រះមហាក្សេត្រ, ជាពពួកព្រះដីធំមួយក្រុមក្នុងព្រហ្មញ្ញសាសនា ។ "ព្រះក្សេត្រ" ពាក្យដើមមកពីពាក្យ "សំស្ក្រឹត" បានន័យជា ពាក្យខ្មែរទំនើបថា "ចំការ, តំបន់" (Champs, régions) ។ ប៉ុន្តែពាក្យនេះមានអត្ថន័យមួយផ្សេងទៀត ដែលខ្មែរសម័យចាស់ស្គាល់ច្បាស់ជាក់លាក់ តែខ្មែរសម័យទំនើបលែងស្គាល់ព្រះនេះ ហើយឈប់គោរពបូជាទៀតផង ។ ក្នុងខណៈនោះជា "ព្រះក្នុងព្រហ្មញ្ញសាសនា" (Dieux brahmaniques) ដែលនៅរួមជាមួយ "ព្រះបញ្ចក្សេត្រ" គឺជាព្រះទាំង៥ ក្នុងព្រហ្មញ្ញសាសនា ។ ព្រះគ្រប់អង្គនេះត្រូវខ្មែររក្សាទុកក្នុងព្រះបរមរាជវាំង ។

ខ-ព្រះមហាព្រហ្មឫសី, ជាពពួកព្រះ មហាឫសីក្នុងព្រហ្មញ្ញសាសនា ។

គ-ព្រះទេពរក្ស (ទេព្រាក្ស), ជាពពួកក្រុមព្រះជួយរក្សាមនុស្សលោក ។

ឃ-ព្រះបិតរគណៈ, ជាពពួកក្រុមព្រះបិតរៈជួយរក្សាមនុស្សលោកដែរ (ពាក្យស័ព្ទទាំងនេះមានប្រើប្រាស់នៅសម័យខ្មែរចាស់ ហើយគេនៅតែស្គាល់ និងប្រើប្រាស់រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃ ដូចពាក្យដែលបានពន្យល់មកហើយនេះ ទោះជាគេពុំបានកត់បញ្ចូលទៅក្នុងសទ្ទានុក្រមក្តី) ។ ពាក្យទាំងនេះ ប្រើយោងសំដៅទៅចំពោះពួកអច្ឆរិយទេពផ្សេង និងពពួកព្រាយបីសាច-ខ្មោច ដែលចូលរួមផ្ទុងតែមួយ ហើយ ស្ថិតនៅជួបជុំគ្នាក្នុងការជួយរក្សាមនុស្សម្នា ហើយជាទូទៅខ្មែរស្គាល់ និងគោរពបូជាផង ។

ពាក្យមួយផ្សេងទៀតដែលសំខាន់គឺ "បិតរៈ" (Pitara, Les ancêtres) ដែលខ្មែរ និងអ្នកអក្សរសាស្ត្រស្គាល់ប្រាកដ បានន័យថា "ឪពុក, ជីដូន-ជីតា" ដែលមានអត្ថន័យក្នុងជំនឿនៃពិធីផ្សេងៗ ហើយពាក្យនេះប្រើជារាជស័ព្ទថា ព្រះបិតរៈ (Brah Pitara, Les aïeux) ។ ទោះនៅក្នុងស្រទាប់សង្គមណាក៏ដោយ ជាការសំខាន់ណាស់ "ព្រះបិតរៈ" គឺជាទីគោរពដ៏ខ្ពង់ខ្ពស់ណាស់ បើពុំដូច្នោះទេ ខ្មោចជីដូនជីតាទាំងនោះ និងក្លាយទៅជា "ប្រេត" (Pret) ទៅវិញ ហើយតែងតែមកសុំទាន ឧបភោគបរិភោគពុំចេះចប់ និងមកធ្វើទុក្ខបុកម្នេញដល់មនុស្សលោកផង ។

អញ្ចឹងហើយ ទើបប្រាសាទអង្គរក្លាយទៅជាព្រះទេវស្ថាន នៃពុទ្ធសាសនិកនាសម័យកណ្តាលទៅវិញ (ស.វ.ទី១៦ ដល់ ស.វ.ទី១៩) ពីព្រោះប្រាសាទនេះ ជាទេវស្ថាន ជាជម្រកនៃអច្ឆរិយទេពនានា ដែលខ្មែរបានស្គាល់ពីសម័យអតីតកាលស្រាប់ផង ។

ឈ្មោះថា ល្បើកអង្គរវត្តអាចមានន័យថា "ការស្ថាបនាអង្គរវត្ត" ឬ "រឿងព្រេងនិទានអំពីអង្គរវត្ត" ដូចក្នុងទីនេះ ឬ "កំណាព្យអង្គរវត្ត" ។ ឬ ម្យ៉ាងទៀត ចំពោះអ្នកស្រាវជ្រាវដែលមានក្តីបារម្ភដើម្បីវិនិច្ឆ័យទៅតាមពាក្យស័ព្ទនោះ បានសេចក្តីថា "កំណាព្យអំពីប្រវត្តិនៃការស្ថាបនាអង្គរវត្ត" ។

នៅប្រទេសកម្ពុជា ខ្មែរជំនាន់មុនបានប្រសិទ្ធិនាម "ប្រាសាទបន្ទាយ" នេះ..., បន្ទាយនោះ... (Prāsād, pandāy) (Banteay) ពីព្រោះ ក្រោយសម័យមហានគរ ប្រាសាទទាំងឡាយអាចក្លាយទៅជា "ជម្រក" ទៅវិញ សម្រាប់ប្រជានុរាស្ត្រដែលរស់នៅជុំវិញប្រាសាទនោះ ដោយសារប្រាសាទទាំងនោះមានស្ថាបត្យកម្មរឹងមាំមួនល្អ, តាមថែវ, កំពែងយ៉ាងមាំ, តាមជ្រុងដែលអាចឲ្យប្រជានុរាស្ត្រមកជ្រកកោននៅទីនោះបានដោយគេជឿថា មានទេព, ទេវតា, ខ្មោចព្រាយបីសាចតាមជួយបិតបាំងរងមុខផង ។ ពុំនោះសោតទេ រហូតដល់ព្រះទៀតផង ដែលមានរឿងព្រេងប្រឌិតនៅចារជាប់ក្នុងសតិអារម្មណ៍គ្រប់ៗរូប ទោះជាពុំមានភាពច្បាស់លាស់ក៏ដោយ ។

ដូច្នេះ បើគេចង់ពន្យល់ "ពាក្យបន្ទាយ", (Banteay) ថា ហ្វកទៃរ៉េស្ស៍, ការហ្សែន៍ (Forteresse, Caserne) ដូចការពន្យល់ពាក្យ តាមបែបខ្មែរទំនើបនេះគឺ ជាការខុសឆ្គងដ៏ធ្ងន់, គឺន័យពុំបានគ្រប់គ្រាន់ល្អ និងពុំដែលមានឫសគល់នៃពាក្យស័ព្ទផង ដូចគេបានឃើញបន្តិចមកហើយ គឺជាអំពើបំផ្លាញនៃភាសាស័ព្ទ ដែលពុំស្គាល់បុព្វហេតុត្រឹមត្រូវ និងក្នុងផ្ទៃវប្បធម៌ជាតិផង [៣៤] ។

៨. ជំនឿ និងទេពកោសល្យរបស់អទី ឬ ជំនឿខ្មែរ

ព្រៃធំៗ, ឈើធំៗ, រូងភ្នំ, កំពូលភ្នំដែលខ្ពស់ៗ, ជ្រោះជ្រលងធំៗ, ក្នុងជំនឿខ្មែរតែងតែមាន : អ្នកតាភ្នំ, អ្នកតាព្រៃ, អារុក្ស-អារក្ស, ទេពរក្ស (ទេព+រក្ស=ទេព្រក្ស, ទេពារក្ស) និងព្រាយបីសាចសព្វគ្រប់នៅរក្សា និងចាំតទល់ជាមួយសត្រូវ [៣៥] ។ ធ្វើឲ្យមនុស្សព្រឺព្រួច, ញាប់ញ័រព្រោះតែជឿ ។ នៅពេលឆ្លង កាត់ទីកន្លែងអស់នេះ គេតែងបេះផ្កាថ្វាយដល់ព្រាយបីសាចទាំងនេះ ផ្សេងអំពីនោះទៀត គេគ្រវាសអង្ករ រួចគេបួងសួងសុំឲ្យបានប្រកបដោយសេចក្តីសុខសប្បាយសព្វប្រការ

34 [ពៅ សាវរស, មុខបាឋ: (ការសិក្សាផ្ទាល់ និងការសន្ទនាជាមួយគ្រូ), ថ្ងៃទី១៥ ខែមេសា ឆ្នាំ២០០០] ។

35 a. Ang, Chouléan, Les êtres surnaturels dans la religion populaire khmère, *Cedoreck*, 1986 ; b. Boulbet Jean, Pays de la Forêt, EFEO, t. CV, 1975 : 137… ; c. Forest, Alain, «Les cultes de génies protecteurs au Cambodge, Analyse et traduction d'un corpus de témoignages sur les Neak Tâ », *Editions L'Harmattan* 1992.

ក្នុងការធ្វើដំណើរ ទោះតាមជើងគោកក្តី តាមជើងទឹកក្តី (តាមមហាសមុទ្ទ) ។

មហានទីមេគង្គ ក៏ពុំផ្ញែកអំពីមហានទី "រ៉ាំង" (Rhin) ដែលតែងតែមានរឿងព្រេងនៅរស់រវើក ។ ចំពោះមតិខ្មែរវិញនោះ មហានទីមេគង្គជា "មហាទន្លេ" (Grand Fleuve, daule dhaṃ) ដែលមានទឹកធំល្វឹងល្វើយ រលកគគ្រាំគគ្រេង មានដំណើរបត់បែន, មានជ្រោំងចោទទ្រេង គួរបារម្ភគ្រប់ប្រការជាទូទៅ ពេលណាដែលគេធ្វើដំណើរតាមទូកនាវា គេតែងបន់ស្រន់គោរពទេព្តា, ព្រាយបីសាចទាំងនោះ ដែលហាក់ដូចជាព្រាយបីសាចទាំងនោះ តម្រូវឲ្យមនុស្សយកចិត្តទុកដាក់ដល់ពពួកគេ ឬ លើសពីនេះទៀត ឲ្យមនុស្សគោរពបូជាដល់ពពួកគេទៀតផង ។

ប្រសិនបើមហាគេហដ្ឋានមួយដែលគេលែងថែរក្សា, បោះបង់ចោលដោយចេតនា ឬអចេតនាគេហដ្ឋាននោះ ត្រូវក្លាយទៅជាទីស្នាក់នៅនៃខ្មោចព្រៃ ហើយក្លាយទៅជាគេហដ្ឋានដែលមានខ្មោចលងឥតល្ហកល្ហែ (តើរឿងនេះមិនគឺជារឿងក្នុងចិត្តសាស្ត្រទេឬ?) ។ គេហដ្ឋានខ្មោចលងនោះគេឃើញមានចំនួនច្រើនរយណាស់ក្នុងពិភពលោក ដែលមានប្រវត្តិនោះផ្តល់ឲ្យយើងរីករាយផងនិងផ្តល់ឲ្យយើងភ័យខ្លាចព្រឺរោមផង ។

កំណាព្យរឿងល្បើកអង្គរវត្តនេះ ត្រូវបានរៀបរៀងឡើងនៅដើមសតវត្សទី១៧ ដោយកវីប៉ាងតាត ដើម្បី "ស្ងូត្រ" សរសើរអំពីការស្ថាបនានៃប្រាសាទ ឬ ក្រុងមួយដ៏អស្ចារ្យ និងស្អាតល្អប្រណីតរកអ្វីផ្ទឹមពុំបានជាមួយប្រាសាទនោះ ។ ការនោះបានសេចក្តីថា : មេត្តាកុំភ័ន្តច្រឡំនិងស្នាដៃរបស់កវីទេពកោសល្យ និងសិល្បៈនិពន្ធរបស់គាត់ ដែលបានប្រឌិតរឿងល្បើកអង្គរវត្តនេះ ។

មានចលនាពីរយ៉ាងសំខាន់ដែលទាក់ទងនិងទំនៀម (វប្បធម៌) :

-ជំពូកទី១ កវីបានរំឭកយើងទាំងអស់អំពីរឿងព្រេង ដែលប្រជានុរាស្ត្រពាសពេញកម្ពុជាបានស្គាល់ច្បាស់ : គឺរឿងព្រេងដែលរំឭកឡើងអំពីបារមីរបស់ព្រះឥន្ទ្រ និងព្រះរាជបុត្រធម៌ (បុត្រពីជាតិមុន) ព្រះកេតុមាលាក្សត្រិយ៍ទីមួយនៅអង្គរដោយពគ្រាយខ្ញុំរខ្ចារនូវភាពល្បីល្បាញពាសពេញទាំងកម្ពុជា ។

-ជំពូកទី២ អ្នកនិពន្ធមានឧត្តមគតិក្នុងការគិតពិចារណាជ្រើសរើសរកបទ, ទុំនុកស្ងួតដ៏ល្អប្រពៃពីសម័យដើម ដែលរហូតដល់សព្វថ្ងៃ គេឥតបានស្គាល់ទំនុកស្ងួតរបៀបនេះទៀតទេ តាំងតែពីក្រោយការធ្លាក់ចុះនៃព្រះនគរមកនេះ ។

នេះដើម្បីនឹងឆ្លើយតបឲ្យត្រូវតាមការសោកសង្រេងគ្រប់ស្រទាប់ ប្រជារាស្ត្រដែលគ្មានអ្វីជាទី

ពឹង ជាទីពុំនាក់អាស្រ័យខាងវប្បធម៌ ។

អង្គរត្រូវសៀមខ្មោប, ស្រុតរលំនៅពាក់កណ្តាលសតវត្សទី១៥ហើយបន្ទាប់មកត្រូវព្រះមហាក្សត្រិយ៍បោះបង់ចោល ដោយផកទ័ពតាមយុទ្ធសាស្ត្រមកកាន់ភូមិភាគខាងត្បូងបន្តិចម្តងៗ ទីបំផុតមកនៅទិសខាងត្បូងតែម្តង ដោយសារតែសង្គ្រាម និងការឈ្លានពានដ៏សាហាវ ។

ព្រះមហានគរនេះ ពាក្យសំស្ក្រឹត និងខ្មែរចាស់ហៅថា "វ្រះមហានគរ" គឺនគរដ៏ធំខ្ពង់ខ្ពស់សម្រាប់សក្ការបូជា ។ ឈ្មោះនេះមានអត្ថន័យយ៉ាងធ្ងន់ ដែលគេហៅតាមសំនៀងរហូតដល់សព្វថ្ងៃថា "ព្រះនគរ" ឬ យ៉ាងខ្លី ថា "អង្គរ" (aṅgar) ដែលគេស្គាល់ទូទៅក្នុងសាកលលោក [៣៦] ។

នេះជានិមិត្តរូបជាទីសក្ការៈបូជា ស្ថិតនៅក្នុងបេះដូងប្រជានុរាស្ត្រខ្មែរ រហូតដល់ព្រះបូរីនេះត្រូវរំលំរលើង និងខ្មោចមហន្តរាយដែលជាបុព្វហេតុនៃវិបត្តិចិត្តសាស្ត្រយ៉ាងធ្ងន់យ៉ាងណា ក៏ប្រជារាស្ត្រខ្មែរនៅតែគោរពបូជាជាដ៏រាប ។

បន្ទាប់មកប្រជារាស្ត្រ ត្រូវរាជការ មន្ត្រីនៃរដ្ឋាភិបាលបោះបង់ចោល រស់នៅដោយរងទុក្ខវេទនា, អស់ថាមពល, ក្រខ្សត់, គ្មានធនធាន, គ្មានអំណាច, ទើបប្រជារាស្ត្រមួយចំនួនខ្លះស្វែងរកទ្រនុំ និងការទំនុកបំរុងវិញ ។ ខ្លះទៀតផ្ញើសេចក្តីសង្ឃឹមលើខ្មោចបិសាច, ពុំមែនដើម្បីកសាងបូរីឡើងវិញទេ តែដើម្បីស្វែងរកប្រភពដើមដ៏អស្ចារ្យរបស់គេវិញ តាមរយៈព្រះដ៏ធំគឺ "ព្រះឥន្ទ្រ" (Dieu Indra) និង ព្រះរាជាបុត្ររបស់ទ្រង់គឺ "ព្រះកេតុមាលា" (Braḥ Ketumālā) ។

រឿងព្រេងនេះ ក៏បានផ្សព្វផ្សាយពេញពាស និងយ៉ាងបន្ទាន់បំផុតដើម្បីចាប់ឫសបំបែកមែកធាងឡើងវិញ ក្នុងត្រកូលខ្មែរ និងអំបូរពូជធាងភាសាខ្មែរ ។ យើងខ្ញុំផ្ទាល់ពុំដែលបានដឹងថា : -បងប្អូនខ្មែរដើមរាប់លាននាក់ ដែលនៅតំបន់អតីតដែនដីខ្មែរខាងជើងជួរភ្នំដងរែក, -បងប្អូនខ្មែរដើមរាប់លាននាក់ដែលនៅតំបន់អតីតដែនដីខ្មែរនៅម្តុំភ្នំវត្តភូ, -និងម្យ៉ាងទៀត បងប្អូនខ្មែររាប់លាននាក់ទៀតដែរ ដែលនៅតំបន់ដែនដីសណ្តរនៃទន្លេមេគង្គ ថាគាត់ចេះចាំរឿងល្បើកអង្គរវត្តឬទេ ។ ប៉ុន្តែ នៅក្នុងដែនដីនៃប្រទេសកម្ពុជាសព្វថ្ងៃវិញ រឿងព្រេងនេះបានចាក់ឫសយ៉ាងជ្រៅមាំជាពិសេសក្នុងការដំណាលបន្តៗគ្នាពីជីតាទៅចៅ ។ តើមានរូបជនខ្មែរណាម្នាក់ដែលពុំបានដឹងរឿងព្រេងនេះ រឿងនេះត្រូវព្រះសង្ឃលោកយកមកបង្រៀននៅក្នុងវត្ត ដល់យុវសង្ឃ (យុវសាមណេរ) ដែលពុះពោរកញ្ច្រោលដោយចំណង់សិក្សាយកចំណេះ ដែលប្រាកដហើយថា ក្នុងចំណោមយុវ-

36. Voir Pou, Saveros, op.cit. *BEFEO*, t. LXXVIII, 1991 : 203...

សង្ឃទាំងនោះ មានយុវសង្ឃមួយព្រះអង្គ ព្រះនាមជាំង ឆាត នេះដែរ...។

៩. យោបល់ និង ឧស្សាហៈបញ្ចប់

ទោះជាប្រទេសកម្ពុជាឈានចូលដល់សម័យទំនើប និងចូលក្នុងសតវត្សទី២០ក្តី ក្នុងក្រោងទ្វារពិភពឧស្សាហកម្មទំនើបក្តី ហើយខ្វល់ខ្វាយតែស្វែងរកលាភសក្ការៈ ជាសម្ភារៈក្តី ព្រះកេតុមាលាស្ថិតនៅជាមួយប្រជានុរាស្ត្រទាំងអស់ជានិច្ច ហើយព្រះនាមនេះត្រូវបានខ្មែរយកទៅដាក់ ឲ្យមន្ទីរពេទ្យមួយនៅទីក្រុងភ្នំពេញ ដោយប្រសិទ្ធិនាមថា **"មន្ទីរពេទ្យព្រះកេតុមាលា"** ។

បើតាមយើងខ្ញុំយល់ម្យ៉ាងទៀតថា អ្នកនិពន្ធជាំង ឆាត ពុំមែនមានគំនិតគ្រាន់តែសរសើរ មហាបុព្វបុរសយើងតែម្នាក់លោកប៉ុណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែ លោកបានទាំងណែនាំប្រជារាស្ត្រ និងក្សត្រិយ៍ខ្មែរពីស.វ.ទី១៦ ដល់ដើម ស.វ.ទី២០នេះ ឬទាំង២១ផង ឲ្យចេះគោរពបូជាបុរីអង្គរ ព្រះមហានគរ (ឥន្ទ្រប្រស្ថបុរី) គោរពបូជាអតីតព្រះមហាក្សត្រិយ៍ខ្មែរ, អតីតវិស្វករខ្មែរ, អតីតប្រជារាស្ត្រខ្មែរដែលជាអ្នកទទួលថែរក្សាមត៌កជាតិ, សម្បត្តិវប្បធម៌ដ៏ពិសេសពិសាលរបស់សាសន៍យើងនេះ ឲ្យបានខ្ពង់ខ្ពស់ស័ក្តិសមព្រះកិត្តិយស និងកេរ្តិ៍ឈ្មោះរបស់មហាបុព្វបុរសទាំងនេះផងដែរ ទើបបានជាលោកកវី-និពន្ធជាំង ឆាត គាត់តែង, ចារចែង, ចងក្រងនូវរឿង "ល្បើកអង្គរវត្ត" នេះទុកតមកជាកេរ្តិ៍គល់ បន្តដល់ជំនាន់យើង និងកូនចៅជំនាន់ក្រោយៗរហូតទៅ ។

ដូច្នេះ ព្រះមហាក្សត្រិយ៍ និងប្រជារាស្ត្រខ្មែរទេ ដែលជាអ្នកទទួលមត៌កអង្គរពីបុព្វបុរសខ្មែរនោះមេត្តានាំគ្នា គិតគូរជួយការពារថែរក្សា និងលើកតម្លៃកេរ្តិ៍មត៌កដ៏ប្រពៃនេះ ឲ្យបានមាំមួនដោយខ្លួនឯង កុំសង្ឃឹមតែទៅលើ "អង្គការវប្បធម៌ពិភពលោក" (យូណេស្កូ) ទាំងស្រុងពេក ៕

កំណត់ឯកសារ

១. ជាភាសាខ្មែរ :

- វចនានុក្រមខ្មែរ ភាគទី១ បោះពុម្ពដោយ ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ភ្នំពេញ ឆ្នាំ១៩៦៧ ។
- វចនានុក្រមខ្មែរ ភាគទី២ បោះពុម្ពដោយ ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ភ្នំពេញ ឆ្នាំ១៩៦៨ ។
- ឃួន សុខម្ភ អ្នក ប៉ង ល្បើកអង្គរវត្ត មណ្ឌលរកឯកសារ និងស្រាវជ្រាវផ្នែកអក្សរសាស្ត្រ-វប្បធម៌អរិយធម៌ខ្មែរ មហាវិទ្យាល័យអក្សរសាស្ត្រ-មនុស្សសាស្ត្រ ភ្នំពេញ គ.ស.១៩៧១ ។
- ល្បើកអង្គរវត្ត ចុះផ្សាយក្នុង ប្រក្រតិទិន ឆ្នាំឆ្លូវ បញ្ចស័ក ព.ស.២៥១៧ គ.ស.១៩៧៣ ទំព័រទី២៥ ដល់ ៧៩ ។

ពៅ សាវរស

1979. a Rāmakerti I, (Texte Khmer XVI-XVII ème siècle), *P.E.F.E.O.*

1982. b Rāmakerti II, (Texte Khmer XVI-XVII ème siècle), *P.E.F.E.O.*

២. ជាភាសាបរទេស (បារាំង)

George Coedès

1911. a «Les Bas-Relifs d'Angkor Vatt», *B.C.A.I.*

1962. b «La date d'exécution des deux Bas-Reliefs tardifs d'Angkor Vatt», *Journal Asiatique*, t. CCL.

Jean Przyluski,

1923 «La Légende de Rāma dans les Bas-Reliefs d'Angkor Vatt», *A.A.K.*

George Coedès, Louis Finot, Victor Goloubew,

1932 Temple d'Angkor Vatt, Mémoires Archélogiques, 3 Volumes, Paris *P.E.F.E.O.*

Madeleine Giteau,
1969. a «A propos d'un épisode de Rāmakerti représente à Vatt Pūpī » (Siem Rāp), *Arts Asiatiques*, XIX.
1975. b Iconographie du Cambodge Post-Angkorien, Volume C, Paris *P.E.F.E.O.*

Saveros Pou,
1971. a «Inscriptions Modernes d'Angkor Vatt» , (I.M.A), *B.E.F.E.O*, t. LVIII.
1972. b «I.M.A.», *B.E.F.E.O*, t. LIX.
1972. c «I.M.A.», *Journal Asiatique.*
1973. d «I.M.A.», *B.E.F.E.O*, t. LX.
1975. e Notes sur la date du Poème d'Angkor Vatt, *Journal Asiatique.*
1988. f Kamraṅ Cpāp', Guilande de Cpāp', 2 Volumes, Paris Cedoreck.
2001. g Nouvelles Inscriptions du Cambodge (N.I.C.), t. II et III, *P.E.F.E.O.*
2004. h Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais, An Old Khmer-French-English Dictionary (2ème Edition), *Editions L'Harmattan*, Paris (Les introuvables).

Saveros Pou et Grégory Mikaelian
2007 Rāmakerti I, «La Gloire de Rāma», Drame épique médiéval du Cambodge, *L'Harmattan,* Paris (Les introuvables).